

ՄԻՈՆ

ՅՈՒՆԻՄ — ՕԳՈՍՏՈՍ

ԹԻՒ 7-8

ՄԻՈՂ

ԱՄՆԱԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԼԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԻԱՐԿԱՆ

ԿԵ. ՏԱՐԻ - ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1991

Յուլիս - Օգոստոս

Թիւ 7-8

1991

July - August

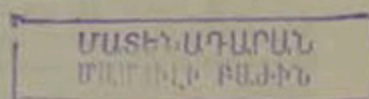
No 7. - 8

SION

VOL. 65

A MONTHLY OF RELIGION LITERATURE AND PHILOLOGY
OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

Proprietor: His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem

St. James Press, Jerusalem

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԱԶԳԱՊԱՀՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴՐՈՅՆ ԱՌԹԻԻ

«Վեմ» համդէսի (Յումուար-Մայիս) եւ ԻԳրդ (Յումիս-Սեպտեմբեր) թիւերում մէջ, որոնց վերջինը այս օրերուս միայն ստացանք, յաջորդաբար երկու յօդուածներն են հրատարակուած այս խմբրին շուրջ, առաջինը՝ «Մտածումներ ազգի եւ դաւանանքի մասին», երկրորդը՝ «Մտածումներ ազգային միութեան եւ կազմակերպութեան մասին» խորագիրներով:

Առաջինը գրուած է Պ. Նիկոլ Աղբալեանէ, երկրորդը՝ Պ. Սիմոն Վրացեանէ:

Երկու յօդուածներն ալ շահեկան են անտարակոյս, իբրեւ խորհրդածութիւններ՝ ազգապահպանութեան տեսակետով հետզհետէ աւելի կենսական դարձող հարցի մը վերաբերութեամբ, սրտցաւորէն եւ մկտելի ձեռնհասութեամբ կատարուած:

Աղբալեան վերլուծական մտածումներ կամ դատողութիւններ կը ներկայացնէ Սփիւռքի Հայութեան ազգային ինքնութիւնը վտանգելու սպառնացող հոյլ մը պատճառներու մասին, որոնք օրէ օր կը շատնան մեր մէջ եւ շուրջը, ներքին կամ արտաքին վիճակներէ ծնունդ առնելով. ու անշուշտ շատ իրաւամբ, այդ կացութեան իբր լաւագոյն դարման կը ցուցնէ «ազգային գիտակցութեան պայծառացումը եւ մրա տարածումը զանգուածների մէջ»: Ինչ որ կը խորհի թէ մեծագոյն չափով կրնայ կատարուիլ մախորդ սերունդներէ կատարուած ազդակներով, որոնք են եկեղեցին (անշուշտ կ'ուզէ ըսել ազգային եկեղեցին), լեզուն, դպրոցը, ազգային ինքնավարութեան մեծացող իրաւակարգեր (Սահմանադրութիւն), ցեղային զօրաւոր զգացում, որ օտար կենսածեերու դէմ խորշանք ստեղծող յատուկ բարք եւ սովորոյթ կը շինէ, եւ այս ամէնուն հետ մասն մասն ծանօթութիւն ազգային պատմութեան որ ցոյց տայ մեծեհ Հայուն թէ ինքը զաւակ է տարբեր ազգի, ազգի՝ որ ընդունակ է ինքնուրոյն սեփական բայց եւ համբօգուտ մշակոյթ ստեղծելու, ինչպէս ապացուցած է դարերու ընթացքին, եւ յետոյ զօրաւոր ազգային զգացում քաղաքական հասկացութեամբ, որ կարենայ համոզել թէ «այդ մշակոյթը կարող է զարգանալ եւ արմատանալ մի միայն ազատ պայմաններու մէջ եւ սեփական հայրենիքում», զոր ունէր արդէն եւ զոր պէտք է ունենայ ազատագրուած դրութեան մէջ. եւ թէ հայը պէտք է «հայ մնայ եւ հայ պահէ իր սերունդը եւ եթէ ինքն ու իր ընկերները չկարենան ստեղծել ազատ հայրենիք ու պետութիւն՝ այդ սրբազան տեմէնը պէտք է փոխանցեն իրենց զաւակներուն»:

Աւելի մասնաւորելով՝ Պ. Աղբալեան յատկապէս կանգ կ'առնէ, ինչպէս իր գրութեան վերնագիրը պիտի սպասել տար արդէն, «դաւանա՞նք թէ ազգութիւն» երկընտրանքի գաղափարին առջեւ: Իր դիտումը կը թուի՝ զգուշացնել՝ դաւանանքը ազգութենէն զերազատ համարելէ ազգային կենսինքն մէջ. բան մը որ կը համարէ քայքայիչ արարք ազգային միութեան տեսակետով: Իր այս դատումին մէջ իր ակնարկը կ'ուղղուի անշուշտ ոչ թէ հայութեան մայր զանգուածին, որուն իր ազգային եկեղեցիին մէջ մնալը արդէն «բաւական է իբր հիմք ազգային աւելի բարձր գիտակցութեան հասնելու եւ գիտակցական զատորոշման՝ օտար զանգուածներից», այլ տարադաւան հայերուն, որոնց համար ապագայացման կամ օտարացման վտանգը աւելի խիթալի է եւ գրեթէ աներկեւան, եթէ իրենց կրօնական պաշտամունքին մէջ հայ լեզուի անխափան կիրարկութեամբ, իրենց առտնին եւ ընկերային կենսինքն մէջ եւս ազգային լեզուի եւ կրթութեան եւ աւանդութեան պահպանումով եւ ազգային մշակոյթի հոգածութեամբ չչեզոքացնեն զայն:

Ու կը մտածէ թէ այս ամէնը, թէ՛ մայր զանգուածային եւ թէ՛ համազգի միւս հասարակութեան մէջ կատարուելիք ազգային գիտակցութեան զօրացման եւ խորացման գործը, կը կարօտի կազմակերպուած աշխատանքի:

Կազմակերպուելիք այդ աշխատանքի գործին պարագաներն ու պայմաններն է որ Պ. Վրացեան կ'ուզէ ըմբել վերեւ ակնարկուած իր յօդուածին մէջ, որ «Վեմ»ի տասը կամ յատկապէս այդ տասնին վերջին չորս էջերը կը գրաւէ:

Իր տեսութեամբ, Աղբալեանի «մտածումները», թէւ նիշտ սկզբունքներ, «առաւելապէս տեսական բնոյթ ունին», ա՛յդ իսկ պատճառաւ ինքը հարկաւոր կը դատէ անոնցմէ գործնական եզրակացութիւններ հանել, «ընդհանուր եւ վերացական գաղափարին կենսինքն գործօն բովանդակութիւն» տալու համար:

Խոստովանիլ հարկ է թէ առ հասարակ ուղիղ են իր խորհրդածութիւնները եւ ցուցմունքները, երբ, ազգիմ իր «ուրոյն ամհատականութիւնը» չկորսնցնելու համար թափած կամ կատարած միահամուռ ճիշդ մատնանշած ատեն, կը ձգտի մերկայացնել «դրական ու շինարար երեւոյթներ» եւ « բացասական ու քայքայիչ գործօններ»: Բայց մեր խորիմ համոզումն է թէ Վրացեան կը սխալի մեծապէս, երբ այդ վերջիմներում՝ այսինքն ազգային ընդհանուր միասնականութիւնը «տկարացնող ազդակներ»ուն, ոչ միայն ի գլուխ կը յիշէ դաւանական խտրականութիւնը ազգիմ մէջ, այլ մամաւանդ խտրական այդ ոգիին արծարծող կը ձգտի ցուցնել հայ եկեղեցականութիւնը:

Ամշուշտ ամէն հոգեւորական, իմչպէս եւ հաւատացեալ, խղճի եւ համոզումի պարտականութիւն ունի ջատագով կանգնելու իր եկեղեցիին դաւանական ըմբռնումին. բայց մեր եկեղեցին, որում կրօնական լայնախոհութիւնը համրածամօթ է եւ ամվիճելի, ոչ իր պաշտօնանները եւ ոչ հետեւողները չէ քաջալերած բնաւ որ մտածեն թէ արտաքոյ Հայաստանեայց հաւատքին «չիք փրկութիւն»: Մեր վերջին հայրապետներէն մին (Մակար Ա.) է որ պաշտօնական առիթով մը յայտարարած է թէ «Ամէն եկեղեցի իր հաւատքովը կը փրկուի»: Այդպիսի ընթացք մը հակասութիւն պիտի ըլլար եկեղեցիի մը համար, որ իր պաշտամունքին մէջ սա տեսակ խօսք մը ունի. «Ընդ ամենայն տեղիս քրիստոնէութեան, ուր եւ կարողան գտնուի Տեառն սրբութեամբ, Տէր աղօթիւք մոցա եւ բարեխօսութեամբ մեզ ողորմեսցի»: Եւ յետոյ մեր եկեղեցին, սահմանուած պարագայից մէջ, կը մզովէ հերեմութեան յարած են իրենց մայրենի եկեղեցիէն անջատուած հայերը: Պարզ է ուրեմն թէ տարադաւան ազգակիցներու համդէպ էր երբեմն զգացուած գաղջութիւնը կամ խորշանքը իր խորքին մէջ հետեւանք էր ո՛չ թէ կամ ո՛չ այնքան դաւանական որչափ ազգայնական մկատումներու:

Վէպ չէ եւ ո՛չ ալ առասպել երբ կ'ըսուի թէ ազգային եկեղեցիին ուրացումը ապագայնացման դուռը կը բանայ մեր առջեւ. այդ տխուր ճշմարտութիւնն է որ հաստատուած է եւ կը հաստատուի քրիստոնէութեան եւ դարէն մինչեւ դէռ մեր օրերը: Եւ պատմաբան լինելու հարկ չկայ գիտնալու համար թէ մախ Բիւզանդական եւ ապա Հռովմէական մոլեռանդութիւնը քանի՞ հազար ու բիւր հայեր կորզելով իրենց ազգային եկեղեցւոյն ծոցէն՝ սուրած ընկուրած է զանոնք իսպառ օտարացումի վիհին մէջ: Ու այս աղէխարշ իրականութեան առջեւ է որ ազգային զգացումը ինքզինքին թոյլ տուած էր երբեմն ըսել. «արտաքոյ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ չիք Հայութիւն», եթէ, ոչ ամշուշտ իբրեւ ճշմարտութեան վճիռ՝ այլ իբրեւ բողոքախառն կսկիծի արդար ծայն մը:

Հիմակ, ա՛յս ձեւով մոյմ իսկ եղած այդ կարգի արտայայտութիւն մը կը հաւատանք թէ ժամանակավրէպ պիտի ըլլար արդարեւ, քանի որ շնորհիւ Միխթարեանց գրական եւ կրթական արդիւններուն, որոնք առաջ եւ աւելի մեր պարունակին մէջ պտղաբերուած են, ի վերջոյ բուն կաթոլիկ հայութեան մէջ եւս սկսաւ արթննալ ազգային ոգին, ա՛լ աւելի հրահրուած ամտարակոյս ամբողջ ազգիմ մէջ ժամանակին հետ եւ պարագաներ արծարծուած հայրենասիրութենէն, բայց դարձեալ ճիշդ չենք գտներ ատոր համար բոլորովին թեթեւացած խղճմտանքով մայիլ հարցին վրայ եւ ազգապահպանման տեսակէտով Հայաստանեայց եկեղեցիին դիրքը եւ իրմէ սպասուած դերը մուագեցնել իջեցնել տարադաւան միւս հայ եկեղեցիներու (եւ ոչ թէ «յարամուսնութեան») դիրքին եւ դերին:

Ինչ որ Հայ եկեղեցին ցարդ կատարած է Ազգիմ կեանքին մէջ իբրեւ ազգային գործ եւ վստահ ենք թէ պիտի կարենայ տակաւին կատարել՝ պահանջքն է իր հոգւոյն: Կրնա՞նք արդեօք միեւնոյն բանը մոյմքան յստակատեսութեամբ ըսել միւսներուն համար եւս, երբ գիտենք թէ այս երկու եկեղեցիներն ալ, կաթոլիկն ու բողոքականը միանգամայն, իբրեւ կրօնական հաստատութիւններ, իրենց ներշնչումը կը ստանան ուրիշ ոգիէ մը, որ, ինչ որ ալ ըսենք, խոժոռ կը մայի մերինին: Մասնաւորելով հոս մեր խօսքը կաթոլիկութեան համար, չենք կրնար հոս չիշել արտակարգօրէն ամիրաւ եւ ամբամաւոր այն ճիշդ գորկընէն ամ շարունակ իր մարդոքսութեան ծուղակն ինկած տկար ժողովուրդները ապագայնացնելու համար. այդպիսիներուն համդէպ իր առաջին գործն է սրբել ջնջել ամոնց ցեղական ամուրը եւ ամգոյ ազգութեան մը պիտակին տակ ազգայնապէս կորսնցնել զանոնք: Պատերազմէն ոչ շատ առաջ, Գամիքի եւ Կիլիկիոյ միջասահման երկրամասին մէջ քիչ չէին ուղղակի լատիմ միսոնարներու ձեռքերով կաթոլիկացուած այն դժբախտ հայերը, որոնց շատ տեսնուած էր մոյմ իսկ "Հայ"-կաթոլիկ ամուրը, պարզապէս "Լատին" կոչելով

ազգայնապետ իսպառ փնցանելու համար ամոնց ցեղական ինքնութիւնը: Այդպիսի եղկելի-
մերու խմբակ մըն ալ ահա հոս իսկ մեր աչքին առջեւ, կրօնի ամուճով լարուած չարաշահ
ուսկաններու մէջ ցանցմուծած: Ու միմէ ազգային ծեսի եւ լեզուի ազատութեան կաթուղի
սկզբունքները կը կոխոտուիմ այսպէս հայ կեանքին մէջ մոյմ ինքն կաթուղի եկեղեցիին
կողմէ, հայ կաթուղի եկեղեցիին իշխանութիւնը, իր պատիւարը-կաթողիկոսութեամբ, իր
առաջնորդներովը, միաբանութիւններովը եւ մտաւորականներովը չի կրնար բողոք բարձ-
րացնել եւ թուրք կանգնիլ հոգեւոր կեանքի մէջ գործուած ազգայնական վանտալութեանց
դէմ, հասկցնելու համար ուր որ պէտք է որ եթէ խղճի (?) գործ է իր եկեղեցին ու
դաւանութիւնը լքելը, գերազանցապէս անխղճութեան արարք է՝ մարդու մը իր արիւնն ու
ազգը ուրանալ բռնադատելը:

Զենք կրնար ըսել թէ ո՞րչափ տրամաբանական պիտի ըլլար իր ազգայնական պարտա-
կանութեանց հանդէպ այնքան չէզոք կրաւորականութիւն պահող Մարմինի մը գիծին վրայ
դնել Հայաստանայց եկեղեցին, որունմ՝ մեզի համար մեծագոյն փառքը եւ այլոց համար
մեծագոյն մեղքը իր ազգապահպանութիւնն է եղած:

Ըսե՛մք տակաւին թէ մեզի համար ցաւազին ամակնկալ մը եղաւ տեսնել որ Վրացեանի
մամ միտք մը իր այս յօդուածին մէջ թոյլ տուած է իր գրչին այնքան անարգիչ
ակնարկութիւններ գործածել մայիս հայ եկեղեցականութեան կարեւոր մէկ մասին՝ մերկայի
մտաւորական ու տնտեսական թշուառ վիճակին համար, զոր սակայն աւելի արդար պիտի
ըլլար բացատրել իբրեւ հետեւանք պատմական դժբախտ հանգամանքներու եւ մեր եկեղեցա-
կան իրաւակարգին մէջ մուտ գործած չափազանց ժողովրդավարական սկզբունքներու. եւ
յետոյ Բարիզի Հոգեւոր Հովիւին եւ Հայ եկեղեցւոյ Հոգաբարձութեան մկատմամբ, որոնց
առաջինը իր «ղարիպ տէրտէր»ի օրերէն միմէ եպիսկոպոսական կարգի այժմեան ֆիզիզա-
պէս փլատակ ծերութեան մէջ ճշմարտապէս բարի հոգւով եւ գործօն մուրհուրով արդիւ-
նաւորած է միշտ իր ազգային եւ կրօնական կոչումը իր կարողութեանց սահմանին մէջ,
եւ երկրորդը՝ մենք գիտեմք թէ ի՞նչպէս ըրած է եւ կ'ընէ իր բովանդակ կարելին երկ-
րին տեղական պայմաններուն եւ պետական օրէնքներուն թոյլտուութեան չափով պահպանե-
լու կամ երկարածգելու համար գաղթական հայութեան ազգային կեանքն ու ինքնութիւնը
այդ մեծ ուստանին եւ անոր շրջակայից մէջ:

Որովհետեւ Պ. Վրացեան մերոնց մասին այս մկատողութիւնները կ'ընէ միշտ դէմ-
յանդիմանութեամբ հայ կաթուղի կղերին, մենք թոյլ կուտանք մեզի՝ հիմունելով մեր
գաւառական եւ այլ պաշտօնավարութեանց երկար փորձառութեան վրայ՝ դիտել տալու
ամկեղծօրէն թէ պահարկուած այդ "խեղճ" հայ կղերը թէ՛ հոգեւոր կեանքի եւ թէ՛
ազգապահպանութեան տեսակետով մամաւանդ հայկական կամ հայաբնակ վայրերու մէջ շատ
աւելի գործ կը կատարէր քան միւսները, թէեւ ասոնցմէ ոմանք իրենց գրպանին մէջ
ունէին աստուածաբանական վկայականներ եւ ուրիշներ գրական ու գիտական տիտղոսներով
եւ յաճախ օտար լեզուներու ուսմամբ ճոխացած: Սերաստիոյ շրջանին մէջ միակ զուտ
կաթուղի, մեծագոյն եւ հարուստ հայ գիւղն էր Բրգմիկ, Վարուժանի ծննդավայրը, ուր
կային բազմաթիւ վարդապետներ եւ մայրապետ քոյրեր հաստատութիւններով միասին. բայց,
իմչպէս բանաստեղծն ինքն իսկ ափսոսալով կ'ըսէր յաճախ, ան «շատ հեռի էր այդ գիւ-
ղերուն մէջ որեւէ կերպով առաջիններէն ըլլալէ»: Իրերու վիճակը յոռեգոյն էր բուն
քաղաքին, Սերաստիոյ մէջ, իմչպէս եւ ի Թոքատ, Մարգուան եւ Ամասիա եւ այլուր, ուր
Հայ-կաթուղի արեւպիսկոպոսներ եւ եպիսկոպոսականներ իրենց ամբողջ կղերովը կա՛մ
լատին հոգեւորականներուն մեծարանքի սպասարկութիւն կ'ընէին, կա՛մ ամոնց դպրոցնե-
րուն համար հայ աշակերտներ գտնելու հոգեւոր աւելի կը տաղտապէին: Դրութիւնը մոյմ
էր մաւե Պարտիզակի մէջ. եկեղեցւոյ, դպրոցի, մայրապետանոցի եւայլն եւ մեծածախս
միսումներուն միակ արդիւնը եղաւ այդ գիւղէն ապագայ քանի մը մեծարժէք Միխայիլեան-
ներ համէլը՝ պիտի ըսէինք, եթէ ամոնց ամենէն կարեւորները, Հ. Թորոսեան եւ Հ.
Հացունի, աւելի կամուկ մտած չըլլային Ս. Ղազար, ու եթէ Հ. Արսէն Ղազիկեան ուղ-
ղակի ազգային վարժարանէն փոխադրուած չըլլար հոն:

Այս այսպէս լինելով ըստ մեզ, չենք գիտեր թէ ի՞նչ հրաշք տեղի ունեցած է
Բարիզի մէջ այդ տեսակետով՝ Պ. Վրացեանի վրայ այնքան տպաւորիչ ազդեցութիւն մը
գործած ըլլալու համար ի մպաստ հայ-կաթուղի կղերին եւ ընդդէմ մերոնց: Եթէ կ'ակ-
մարկուի Միխայիլեանց կողմէ Սեվրի մէջ վերաբացուած Մուրատեան վարժարանին, աւելորդ
թող չմկատուի զգացնել թէ այդ գեղեցիկ ձեռնարկը, իմչպէս եւ Վենետիկոյ եւ Պոլսոյ

Գատը գիւղի եւ Բամկալթիի մէջ իր համամասնները եւ, չափով մըմ ալ, պատերազմէմ առաջ Տրապիզոնի եւ կարծեմ Մուշի մէջ եւս դեռ գոյութիւն ունեցող դպրոցները, ամէնքն ալ ծնունդ էին եւ եմ մեծ Սեբաստացիէն երկմուած բոլորովին տարբեր հոգիի մը, որուն երկար ատեն ամբողջումակ եւ դեռ միմէն երէկ մոյմ իսկ մերհակ մմաց իր եկեղեցական եւ ազգային ուղղութեամբը Սազըզ-Աղաճի՝ այսինքն իր գոյութիւնը ամենէմ մատուցելու գո՛ր՝ ամենէմ աւելի՝ «Հայ-կաթոլիկ կղեր» ըմթացիկ կոչումին տակ լու թէ Բերայի «Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ» կրթարանն իսկ, գոր տեսած ենք Վարուժանի տեսչութեամ ատեն, հակառակ ըստ երեւոյթին այդ պատրիարքարանին ենթարկեալ ըլլալուն, էապես տարբեր մկարագիր ունէր, իբրեւ վերամորոգեալ վերջամասցութիւնը ամբողջաւի ամգամէմ ցամբեցնել:

Այս ամէնը ըսելով, մեմք դիտում չունիմք բմաւ ուրամալու հայ արիւնը եւ հայ հոգին ոչ հայ-կաթոլիկ կղերին եւ ոչ իր հասարակութեամ, այլ մատմառնելու իրակա-մութիւն մը միայն, ազգայնականութեան գաղջութիւնը, որ կը խորհիմք թէ ամէմ բամէ աւելի հետեւամքն է Հռովմէական ապագայմացմող, եթէ կ'ուզէք՝ գերագգայնական ոգւոյմ որ արդարեւ գործած է իրենց մէջ, եւ որուն դիմակալելը սակայն ամտեղիտալի հարկն է այլեւս ժամամակին, եւ պահամքը, մերկայիս մամաւանդ, ազգային առողջ գիտակցութեամ: Մեր իղձն ու մաղթամքն է անկեղծօրէն որ այդ վիճակը ամցեալին պատկամող երեւոյթ մը լինի յետ այսու, ու, տոգորուած Մխիթարեանց ոգւով, Հայ-կաթոլիկ կղերը ջամադիր լինին, իրենց բաժինին մէջ, ազգապահպամմամ գործին:

Այդ գործը որ մեր բաժինին՝ այսինքն ազգին մայր եւ մեծագոյն զամգուածին մէջ եւս ամտարակոյս մոր պէտքերու համեմատ կը կարօտի կազմակերպական առաւելագոյն աշխատանքի, իմչպէս ցարդ՝ այսուհետեւ եւս կրմայ կատարուիլ յաջողութեամբ, եթէ լուրջ մտադրութեամբ մօտենամք իրեն եւ ըմտրենք իրեն համար մպատակայարմար միջոց-ները:

Ու հոս, ակամայ բայց հարկադրեալ շեղումէ մը վերջ կը հասնիմք ահա բուն մեր ըսելիքին: Այդ միջոցները մէկէ շատ աւելի են ամշուշտ, բայց, մեր ամխախտ համո-զումով, ամոմցմէ առաջինն ու կարեւորագոյնն է եկեղեցին, Հայ եկեղեցին: Հակառակին մտածումը ամխորհուրդ եւ ամարդար բմա մը պիտի ըլլար միամգամայն: Ամխորհուրդ, որովհետեւ, Սփիւռքին համար մասմաւորելով մեր խօսքը, Ազգին մերկայ ամհայրենիք եւ ամպետական վիճակին մէջ, թէ՛ իրապէս եւ թէ՛ իրաւապէս ոչ մէկ ուրիշ ոյժի մը շուրջը պիտի կարելի ըլլար խմբել ազգին կեանքը, երբ օրը օրին աւելի կը տեսնենք թէ ամէն երկրի մէջ քաղաքական հայեացքը ի՛մչ ուղղութիւն կը ստամայ փոքրամասնութեանց իմք-մութեան հարցին վերաբերմամբ. եւ ամարդար՝ որովհետեւ վերջապէս խղճի եւ իրաւունքի դէմ է Ազգը բաժնել ամջատել իր եկեղեցիէն, որ ամոր դայեակն ու ծմո՛ղը մոյմ իսկ եղած է, քմի որ ի՛մք ամոր մէջ կազմած է ազգային գոյութեան եւ կոչումին գիտակ-ցութիւնը, առանց որուն ժողովուրդ մը չի կրմար ազգ դառնալ եւ տեր մմալ իր ազգային զգացումին:

Աղբալեանի մկատողութիւնը թէ «եկեղեցին ազգայնութեան կրօնական արտայայտու-թիւնն է»՝ ոչ մէկ ուրիշ եկեղեցիի համար այմքան միշդ է որքան Հայաստանեայց եկե-ղեցւոյ համար: Ոչ թէ «չենք ուզում», իմչպէս կ'ըսէ Վրացեան, այլ "չենք կրմար" «ուրամալ բմաւ Հայոց եկեղեցու կատարած դերը մեր ամցեալ պատմութեան ըմթացքում: Հայոց եկեղեցին եղաւ Հայութեան պահպամմամ գլխաւոր ազդակներէմ մէկը, մամաւանդ այդ մոայլ ժամամակներում, երբ ազգային-պետական գործօնը վերացուած էր: Նոյն այդ եկե-ղեցին ստեղծեց հարուստ ազգային մշակոյթ՝ իր մէջ խտացնելով հայկական համեարի ստեղծագործական թափը»:

Այո, բայց ըմդունիլ հարկ է թէ միայն հեռաւոր ամցեալին մէջ չէ որ Հայ եկեղե-ցին կատարեց այդ դերը: Միմչէ մեծ պատերազմին մախըմթաց օրը ամիկա իր այդ դերին մէջ էր. հայկական եւ հայաբմակ գաւառներու հայութիւնը ամոր շուրջը եւ շունչին տակ միշտ պահեց իր ազգային կեանքը: Տմկաստամի Հայութիւնը 1860ական շրջանի իր վերածնութիւնը ամոր հովանինն տակ երկնց, որովհետեւ Սահմամադրութեան հիմնադիր-

ներում խմբակը իմաստութիւնը ունեցաւ հասկնալու թէ ուրիշ կերպով չէր կրնար ըլլալ ազգապահպանութեան գործը: Ամոր մէկ հնոցէն, հայկական վանքէ մըն էր վերջապէս որ մեծ Սերաստացի տարաւ կամթեղ մը՝ Եւրոպայի մէջ վառելու համար իր փարոսը: Թիֆլիսի Ներսէսեանէն եւ Էջմիածնի ճեմարանէն միմէն Կ. Պոլսոյ Կեդրոնականը եւ Պերպերեանը, որոնց մէջ թրծուեցան վերջին դարու հայ կեանքի մեծ արժէքները, Արտուրէն, Վարազէն եւ Հայաստանի միւս վանքերէն միմէն Արմաշ, չիշելով դեռ Կովկասի մէջ, որոնց ամէնում մէջ կայծեր կային միշտ Սիւնաց Վարդապետանոցի հիմ կրակեղերէն, ամէն տեղ, ազգային-կրօնական խտէլը այսինքն Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մտածումն ու սերն էր որ ոգեւորեց սիրտերն ու միտքերը, ազգային կեանքը մշտնջենաւորելու համար:

Այսօր ալ, այս աւելի քան երբեք «մոյշ ժամանակներում», երբ ազգային-պետական գործօնը գոյութիւն չունի գէթ Սփիւռքի մէջ, միայն Եկեղեցիին հովանիին տակ կրնայ իրականանալ ազգային իշխանութեան մը գաղափարը: Կղերապետութեան վրայ չէ՛ երբեք որ կը խորհիմք. մեր ժողովուրդը բարեբախտաբար ընդունակ չէ, չէ եղած եւ պէտք չէ լինի այդպիսի վարչութեան մը. բայց չենք կրնար ըմբռնել ման Գ. Վրացեանի մատմանձած «բացարձակապէս աշխարհիկ», այսինքն կրօնական տարրը դուրս մետուած (կամ այլամերժօրէն իր դաւանական եւ ծիսական պարտականութեանց մէջ արգելափակուած) վարչութիւն մը, զոր ո՛չ արտաքին պայմանները պիտի թոյլատրեն եւ ո՛չ ժողովուրդին խիղմը ընդունի: Իրաց գոյակիմակը պէտք է պահուի այնպէս իմչպէս էր ցարդ, սկզբունքին մէջ մոյմ, բայց մամուլամտութեանց մէջ մորոգեալ, այսինքն մոր պէտքերուն պատշաճեցուած մոր կերպերով. Ազգային Եկեղեցւոյ դրօշին մերքեւ: Համագգի միւս հասարակութիւններն ալ կրնան մոյմ կերպը իրագործել, զուգընթացապէս կամ մամուլաբար, եթէ կը համին, բայց միշտ իրենց Եկեղեցիներուն միջոցաւ, ցորչափ կրնան այդ Եկեղեցիները պահել իրապէս հայ:

Ամենեւի սխալ մը պիտի ըլլար վերջոյնով կամ ամաւագել Հայաստանեայց Եկեղեցին իր ցարդ ունեցած դերէն ու դիրքէն. ամոր հետ կապը «բաւական է իբրեւ հիմք ազգային աւելի բարձր գիտակցութեան հասնելու եւ գիտակցական զատորոշման համար՝ օտար զանգուածներին», կրկնելով Գ. Աղբալեանի վերեւ յիշուած դատումը:

Ցանկացուած ազգային պետութիւն մը ունեցած ատենմիս միայն արդարութիւն պիտի ըլլար թերեւս խորհիլ ուրիշ ուղղութեան մը վրայ: Բայց մենք կը մտածենք միշտ թէ մոյմ իսկ այդ պարագային ազգին համար ամփնաս պիտի չըլլար բոլորովին ժխտական կեցուածք ունենալ Ազգային Եկեղեցիին հանդէպ: Այդ տեսակետով իմաստութիւնը չպակսեցաւ բնաւ Պալքանեան մորակազմ պետութիւններուն - յունականին, պուլկարականին, ռումանականին եւ սերպականին - որոնք շարունակեցին իրենց Ազգային Եկեղեցիները, որոնց միջոցաւ էր որ ժողովուրդը երկար ատեն պահեր էր իր ազգային գոյութիւնը՝ գերութեան շրջաններուն: Պարագան աւելի կամ մուսազ չափով կամ ձեւով մոյմն է եւրօպական աւելի հիմ եւ մեծ պետութիւններուն, ամգղիականին, ֆրանսականին, պելճիգականին, իտալականին եւ դեռ միմէն երէկ ռուսականին, գերմանականին, աւստրիականին եւ սպանիականին համար, որոնցմէ ոմանք, հակառակ Եկեղեցւոյ հետ իրենց պաշտօնական կապը խզած ըլլալուն, չդադրեցան բնաւ մախամեծարութեան զգացում տածել եւ վերաբերմունք ցուցնել իրենց երբեմնի ազգային եւ այժմ ժողովուրդին մեծամասնութեան յարած եկեղեցիին ձկատմամբ:

Գ. Վրացեանի կողմէ իր Եկեղեցիին մասին յայտնուած այս մտայնութիւնը մոր չէ սակայն: Համոզուեցանք այդ մասին, երբ վերջերս կարդացիմք «Արեւ»ի մէջ արտատպուած իր մէկ գրուածքը, ուր կը պատմէր տարիներ առաջ տուած իր մէկ այցելութիւնը Լեհաստանի Հայոց: Ասոնցմէ խումբ մը երիտասարդներ, ազատագրուած Հայաստանի մասին իրենց հաղորդուած տեղեկութիւններէն խանդավառ, երբ ի մէջ այլ խօսքերու կ'ըսեն թէ իրենց համար թերեւս լաւագոյն պիտի ըլլար Մայրենի Եկեղեցիին գիրկը դառնալ՝ իրենց հայութիւնը կատարեալ ըլլալու համար, ինքը, այդ պայմաններուն մէջ եւ այսպիսի կամ այնպիսի տպաւորութիւններով կատարուած արտայայտութիւն մը փոխանակ լուռ ժպիտով մը միայն դիմաւորելու, կը պատասխանէ սակայն. «Փոյք չէ, կաթոլիկ եղած լինելը արգելք մը չէ այդ բանին», այսպիսի խօսք մը պիտի կարենար թերեւս տամելի ըլլալ որեւէ ուրիշ տեղ կամ պարագայի մէջ, բայց ոչ հոմ՝ ուր սքանչելի զաղութ մը չարաչար կորսուեցաւ Ազգին համար, միայն եւ մի միայն կաթոլիկութիւնը ընդունած լինելու հետե-

լամբով: Իր ազգին պատմության եւ կեանքի քաջահմուտ խորհող մը եւ գործիչ մը պէտք չէ՞ր արդեօք որ խմայէր այդպիսի պատրամք մը՝ իրենց ազգային քնած զգացումին մէջ յամկարծ արթնցած այդ տղոց, որոնք թերեւս գիտէին ալ թէ ի՞նչ տխուր եւ զարշ պայմաններու մէջ իրենց մայրիք բռնադատուէր էին ուրամալու իրենց Մայրենի եկեղեցին:

Յառաջ թերիմք հոս այս մամրադէպը, ըսելու համար պարզապէս թէ Հայ եկեղեցւոյ վերաբերմամբ սխալ կարծիքի մը իր մտածողութեան մէջ վաղուց ծալք կազմած ըլլալու համար է որ Պ. Վրացեան չէ յաջողած Պ. Աղբալեանի «առաւելապէս տեսական բնոյթ» ունեցող վերլուծական դատումներէն «գործնական եզրակացութիւններ հանել»։ միմէ եթէ լաւ միտ դնէր Հայ եկեղեցւոյ մասին ամոր ա՛յնքան զեղեցիկ եւ ճշգրիտ կերպով յայտնած զոյգ մը մկտաողութիւններուն, պիտի յամգէր մեր եզրակացութեան. այսինքն Հայ եկեղեցին չմերժել պատմականօրէն եւ տրամաբանօրէն իրեն վիճակուած դերն ու դիրքը մերկայ Հայութեան ազգապահպանման գործին մէջ:

Այս սկզբունքը իբրեւ կեդրոնական կէտ ամգամ մը ընդունելէ՝ այսինքն իբրեւ կրօնական կամ եկեղեցական Հասարակութիւն միայն ապրիլ կարենալիս հասկնալէ վերջ, դժուար չըլլար ճշդէն գործին կազմակերպական մամրամասնութիւնները, ի մկտի ունեմալով ազգային ոգիին պահպանութեան եւ բարգաւաճման պահանջը եւ տեղական պետական օրէնքներուն ըստ կարելւոյն պատշաճելու հարկը:

Եկեղեցի, դպրոց, ազգ. բարեսիրական կեանք, ազգային մշակոյթ՝ սեպական լսարանով, Հրատարակչականով, քատրոնով, եւայլն. ասոնք պէտք է ըլլան ազգապահպանութիւն միջոցները Սփիւռքի մէջ, ինչպէս Պ. Թէքէեան շատ լաւ մերկայացուցած էր «Արեւ»ի մէջ իր ուշագրաւ խմբագրականներով: Պահել ինչ որ ունէինք ցարդ, եղածը մորոգելով եւ աւելի զարգացնելով գայն մոր միջոցներով եւ կերպերով, իսկ ինչ որ չունէինք ցարդ, բայց զորս ունեմալը անհրաժէշտ է՝ քանալ ձեռք թերել եւ աւելցնել եղածին վրայ: Ազգային իշխանութեան ամէն շրջանակ, իր եղած երկրին մէջ, պարտի ընել ամէն քանք մախ համերաշխութեան եւ սիրոյ մթնոլորտ պատրաստելու եւ յետոյ լծուելու համար գործի. եզիպտահայութիւնը կրնայ այս մասին օրինակ հանդիսանալ ամբողջ Սփիւռքին. չեն պակսիր իրեն՝ ո՛չ խորհող մարդիկ, ո՛չ միթական միջոցներ, ո՛չ բարիկամեցողութիւն եւ ո՛չ ուրիշ դիրքութիւններ:

Ընել այս ամէնը՝ անհրաժէշտ է որպէս զի Հայութիւնը, իբրեւ ինքնուրոյն ժողովուրդ եւ ազգ, չկորսուի օտարութեան մէջ, ու չբաժնուի բնաւ իր բնիկ հայրենիքին զաղափարէն, որ իր իտէալը պէտք է ըլլայ:

Սփիւռքի Հայութիւնը պէտք է վարժեցնել ինքզինքը պանդուխտ մկտելու ո՛ր որ ալ եւ ի՛նչ պայմաններու մէջ ալ որ ապրի: Չկորսուելու համար առաջին անհրաժէշտ զգացումն է ասիկա: Աստուածաշունչին մէջ սրտագրաւ կէտ մը կայ այս զգացումը մերկայացնող: Մովսէս, Իսրայէլի մեծ առաքնորդը եւ վերամորոգիչը, որչափ կրօնական՝ մո՛յնքան եւ քաղաքական գործիչ, իր ժողովուրդը դէպի իր մայրենաց կամ Աւետեաց երկիրը առաքնորդած ատեն, առաջին քայլափոխին, երբ իր անդրամիկ գաւակը ունեցաւ, «Գերսամ» (= Պանդուխտ) կոչեց գայն. իր միտքն էր հասկցնել ժողովուրդին թէ հայրենիքին յոյսը չբառամեցնելու համար իր հոգւոյն մէջ՝ պէտք է գիտմար ու յիշէր միշտ թէ պանդուխտ է ինքը իր գտնուած երկրին մէջ:

Այս պատկերը մեզի՛ ալ պէտք է խօսի:

Թ. Ե. Գ.

Ծանօթութիւն.

Սիւնի 1939 Փետրուարի քիւին մէջ տպուած այս խմբագրականը հոգելոյս Թորգոմ Պատրիարք Գուշակեանի վերջին ձայնն էր, մոյն ամսուն 10ին իր անակնկալ վախճանումէն առաջ տպարան յանձնուած: Յիսուն տարիներ յետոյ, մեր օրերու ազգային եւ եկեղեցական շարժումներու պատկերին շրջանակէն մերս այդ խօսքը իր այժմեական թելադրանքը ունի: Արդարեւ «Այդ պատկերը մեզի՛ ալ պէտք է խօսի»:

Խմբ.

ՊԱՅՄԱՆԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆ

Ա.

Յիսուսի Այլակերպութեամբ պատմութեամբ մէջ, եւ Այլակերպութեամբ որեւէ մէկ մկարի մը երբ կը մայիմք, մեզ տպաւորող առաջիմ տեսարանը, առաջիմ պատկերը երեք դէմքերն են.

- Լոյսի մէջէն մառազայթող Յիսուսը,
- Ամօր աջիմ՝ Մովսէս մարգարէն,
- եւ ձախիմ՝ Եղիա մարգարէն,

եւ ամփոջապէս կ'ամդրադառնամք որ խորհրդաւոր մկար մըն է այս: Խորհրդամշակամ (սեմպօլիք) պատկեր մըն է:

Եւ արդարեւ,

Մովսէս կը խորհրդամշէ Աստուծոյ օրէմքը, Աստուծոյ կամքը, Աստուծոյ պատուիրամները.

Եղիա մարգարէ կը խորհրդամշէ Աստուծոյ օրէմքը գործադրողը, Աստուծոյ կամքիմ հմազամդողը, Աստուծոյ պատուիրամներում համաձայն ապրող մախամձայտյզը:

Եւ այս երկուքիմ մէջտեղ կամզմած է՝ մառազայթող Յիսուսը, որ կը խորհրդամշէ աստուածայիմ շմորիք, որ'ով միայն կարելի է լուսաւորել մամապարիք եւ ըմբռնել Աստուծոյ օրէմքներում, պատուիրամներում իմաստը, խստութիւնը եւ ամհրաժեշտութիւնը: Որո՞վ միայն կարելի է կեանքը ապրիլ գոհումակութեամբ, մերդաշմակութեամբ, սիրով, հաւատքով եւ յոյսով:

Բ.

Երկրորդ մակարդակի, երկրորդ բլամի վրայ, Յիսուսի Այլակերպութեամբ պատմութեամբ մէջ, եւ այլակերպութիւնը մերկայացնող որեւէ մէկ մկարի մը մէջ, գլխաւոր այս երեք դէմքերում մօտիկ, կը գտնենք երեք աշակերտները Յիսուսի (Յակովբոս, Յովհաննէս եւ Պետրոս), որոնց հետ Յիսուս լեռ բարձրացած էր առամձմամալու եւ աղօթելու:

Պայծառակերպութեամբ այս հրաշալի տեսիլքիմ դիմաց կամզմած, ըմկողմամած, աշակերտները զմայլամքով կը դիտեն տեսիլքը, միմշեւ որ, քունէ արթնցածի պէս, կը սթափիմ, եւ իրենց մօտիկ կը գտնեն Յիսուսը՝ առամձիմն:

Եւ այն ատեն, Պետրոս՝ հիացմունքէն դրդեալ, կ'ըսէ. "վարդապետ, բարւոք է մեզ աստ լիմնել:"

Այստեղ մմամք:

Մովսէսիմ եւ Եղիայիմ համար ալ տեղ կը պատրաստենք. տաղաւար կը շիմենք:

Եւ ամպիմ մէջէն կը լսեն ձայնը, որ կ'ըսէ. "Դա է Որդիմ իմ սիրելի:" Ամօր մօտիկ քէք:

Գ.

Այլակերպութեամբ այս պատմութեամբ եւ մկարիմ երրորդ մակարդակը՝ երրորդ բլամը կայ:

Ասիկա՝ հոգիի եւ մտքի աշքերով կարելի է տեսնել:

Բայց 1500 թուկամներում ապրած՝ (1483—1520) Խտալացի մշամաւոր մկարիշմերէմ մէկը, Ռաֆայէլ Սամզիո, ամբողջացնելու համար Այլակերպութեամբ պատմութեամբ եւ տեսիլքիմ իմաստը, հոգեւոր մշամակութիւնը, "Այլակերպութեամբ" ամուռով իր մկարիմ մէջ, լերամ կատարիմ տեղաւորելէ յետոյ երեք գլխաւոր դէմքերը (Յիսուս, Մովսէս եւ Եղիա) եւ ամոնցմէ մառազայթող լոյսիմ մէջ՝ մերկայացնելէ յետոյ հիասքամշ երեք աշակերտները, ամբողջ լերամ մարմիմիմ վրայ միմշեւ ստորոտը եւ բացաստամը, խմբած է, ցրուած է բազմութիւններ մարդկայիմ մարմիմներու, մերկայացնելով ըմկերայիմ կեանքի զամազամ վիճակներ: Եւ թերեւս ամոնք կը մերկայացնէիմ իր ժամամակի ըմկերութեամբ մէջ ծամօթ զամազամ ամձմաւորութիւններ, որոնք երբ կը մայէիմ այդ մկարիմ իրենց մկարագիրը եւ իրենց պատկերը կը տեսնէիմ այնտեղ:

Ասոցմե 2ատեր զբաղուած են իրենց յատուկ մտահոգութիւններով, կոմակ դարձուցած են մառագայթող լոյսիմ, եւ հետեւաբար կը մնամ մութիմ եւ խաւարիմ մէջ: Իրենց մամ-բամ կորսնցուցած եւ շուարած:

Ուրիշներ, իրենց երեսը դարձուցած են դէպի լերամ կատարը, եւ այնտեղէն մառագայթող լոյսը՝ զիրենք եւս կը լուսաւորէ, եւ ամոց դէմքերում եւս կու տայ երամակամ վիճակ մը, արտայայտութիւն մը:

Դ.

Այսպիսով, միմչեւ իսկ Ռաֆայէլ մկարիչիմ "Այլակերպութիւն" մկարիմ միջոցաւ, մեզի կը փոխանցուի ամբողջ պատգամը Աւետարանիմ:

Յիսուս, իր շուրջը հաւաքուած ժողովուրդիմ ըսած էր արդէն. "Մի կարծէք թէ, ես եկած եմ օրէնքը լուծելու, քայքայելու, եւ կամ մարգարէներու ուսուցումը եւ մախամձայուզութիւնը ամտեսելու:

Պետրոս Առաքեալ եւս, Յիսուսի կեանքիմ հետ իր ունեցած բոլոր փորձառութիւններէն յետոյ, Հռոմի Քրիստոնեաներում ուղղուած իր երկրորդ մամակիմ մէջ, կ'ըսէ թէ, իր պարտականութիւնմ է յիշեցնել, կրկնել եւ վկայել, Քրիստոսի հետ կապուած բոլոր յիշատակներում մասիմ:

Եւ կ'ըսէ. "ասոնք երեւակայական պատմութիւններ չեն: Մենք մեր աչքովը տեսանք: Մենք մեր ականջովը լսեցինք ձայնը որ ըսաւ. "Դա է Որդի իմ սիրելի, որում հաճեցայ:" Սորվեցնելը, վկայ դառնալը, ճշմարտութիւնները կրկիմ հաստատելը, ամէն քրիստոնեայի պարտականութիւնմ է, սերունդէ սերունդ:

Ե.

Մեր եկեղեցւոյ հայրապետները այդ պարտականութիւնը կատարած են բազմազան կերպերով, եւ օգտագործելով մեր ժողովուրդի կեանքիմ եւ պատմութեան ըմբռնած առիթները:

Այդ առիթներէն են, միմչեւ իսկ հերամոսական կրօնէն մնացած սովորութիւնները, վարդապառը, աղաւնի թոցնելը, իրարու վրայ ջուր թափելը, Նաւասարդեան ամանորը, լոյսի եւ կրակի հետ կապուած սաշտամուսները:

Մեր հայրապետներում մպատակը եղած է ժողովուրդիմ տալ իր հիմ հաւատալիքներու փոխարէն՝ մորը, ճշմարիտը, յաւիտեանակամը, եւ ամանցանելիմ. ճշմարիտ կեանքի ջուրը, լոյսը, կրակը, որ չի հատնիր, չի սպառիր, չի խաւարիր, չի մարիր: Որ Քրիստոս իմքմ իսկ է:

Այսօր մենք ո՞ր կամզմած ենք Յիսուսի Պայծառակերպութեան այդ հիմնալի տեսիլքիմ մէջ:

Որքամո՞վ կը յիշենք, կը կրկնենք, կը վկայենք, կը հաստատենք այն ճշմարտութիւնները, որոնք Աւետարանի կեցողամարար ազդիւրէն մեզի փոխանցած են մեր ժողովուրդիմ խմատումները, սուրբերը, հերոսները, հայրապետները:

Մեր կեանքը, մեր խօսքը, մեր գործերը միայն կրնան յայտարարել թէ ո՞ր մակարդակիմ վրայ կը գտնուիմք:

Երանելի ենք, եթէ մեր դէմքերը դարձուցած ենք դէպի լերամ կատարը, եւ այնտեղէն մառագայթող լոյսը, եւ աստուածայիմ շնորհիմ միջոցաւ կը միամամք աշխարհի բոլոր այն հոգիներում, որոնք գիտեն ասլիք գոհումակութեամբ, մերդաշնակութեամբ, սիրով, հաւատքով եւ յոյսով: Ասոնց միջոցաւ կը փառաւորուի ամուսնը Տիեզերքի արարիչիմ. յաւիտեանս յաւիտեանք:

Թ.Ա.Մ

ԽԱՉԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ԸՆԴ ՔՐԻՍՏՈՍԻ

ՃԱՆԱՊԱՐՀ ՓԱՌԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

«Խաչակցեալք ընդ Քրիստոսի
և ընդ միմ թագաւորեալք»
Ծարակամ

Նախքան իմ հոգեւոր խօսքիմ ամցմիլը, պարտք կըզգամ փոխանցելու Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Հայրապետ՝ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգիմ Բ. Կաթողիկոսի սիրոյ ջերմ ողջոյմները Առաքելական Աթոռոյ Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարք Ամենապատիւ Տ. Թորգոմ Արքեպս. Մաւնուկեանիմ եւ Միաբանութեան: Կուգեմ յայտնել մաեւ իմ որդիական խորիմ երախտագիտութիւնս Նորիմ Ամենապատուութեան, որ Ձեռագիրներու ուսումնասիրութեանց գծով ամէմ դիւրութիւն ըմծայեց Ս. Յակոբայ վանքէմ մերս կեցութեանս եւ աշխատանքիս հեզասահ ըմթացման. մաեւ եղբայրական ջերմագիմ շնորհակալութիւններս Միաբանութեան ամղամներում, որոնք իրենց անկեղծ հոգատարութեամբ առաւել եւս քաղցրացուցիմ եւ իմաստաւորեցիմ ազատ ժամերս՝ Ս. Տեղեաց ծամօթացումով եւ այսօր առիթը ըմծայեցիմ Ուխտի Պատարագս կատարելու Ս. Յարութեան Տանարիմ մէջ: Յըմթացս Ս. Պատարագի աղօթեցի եւ իմդրեցի որ Աստուած հարցմ մերոց իր երկմաւոր իմաստութեամբ շնորհագարդէ եւ արեւոտէ Ամենապատիւ Հօր կեանքի օրերը, որպէսզի 20րդ դարու մայրամուտիմ հասմող այս տասնամեակը ամ դարձմէ Սաղիմահայ կեանքը պայծառակերպող լուսաշող զահակալութիւն մը՝ զայմ կամարելով 21-րդ դարու յուսատու արշալոյսիմ, ի փառս Աստուծոյ եւ ի պայծառութիւն Հայց. Առաքելական Սուրբ եկեղեցւոյ:

Յամում Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյմ Սրբոյ. ամէմ:

Հայց. եկեղեցիմ, ըստ հիմ տոմարի, անցեալ կիրակի տօմախբելէ ետք Քրիստոսի Այլակերպութեան տօմը, մեր Հայերու իմաստում կարգադրութեամբ հանդիպակաց առաջիմ Ծաբաթ օրը՝ երէկ, ոգեկոչեց մեր եկեղեցւոյ առաջիմ լուսաւորիչ՝ Թաղէոս Առաքելի եւ մախավկալուի Սամղուխտ կոյսի յիշատակը, հրաւիրելով Հայ հաւատացեալը որպէսզի պայծառակերպուած հոգիով իր հաւատքը ամրացմէ առաքելութեան եւ ամբողջական մուրումի հրամայականով:

Թաղէոս Առաքելի մասիմ Աւետարանիչները հպանցիկ ակնարկութիւն մը կ'ըմեմ, թէպէտ այդ վկայութիւնմ իսկ բաւ է կառուցանելու համար արժէքը, մախ իբր մարդ եւ ապա որպէս Տասներկուքէմ այս միոյմ, որ ի տես Քրիստոսի հրաշագործութեանց եւ ի լուր Ամոր վարդապետութեան, մամուկի մը անկեղծութեամբ հարց կու տայ. "Տէր իմչպէս կ'ըլլայ որ դում ինքզիմեդ մեզի պիտի յայտնես եւ ոչ թէ աշխարհիմ" (Յովհ. ԺԴ. 22): Այս իսկ արտայայտութեամբ ամ կը ցուցանէ իր մերքիմ ամաղարտ պատկերը՝ իր ունեցած հարստութիւնը եւ ուրախութիւնը շքաքցմելու եւ չամլացմելու եսակեղրոմ ժամգով՝ այլ զայմ վայելելու՝ բաշխելով եւ ուրիշներու եւս սեփականութիւնը ըմելով: Ահա այսպիսի մկարագրի տէր ամծ մըմ էր, որ ըմտուելէ ետք Քրիստոսի կողմէ որպէս առաքեալ եւ մկրտուելէ ետք Ս. Հոգւոյմ եօթմարփեան շնորհներով, Հայաստան աշխարհ բերաւ մեր Տիրոջ Յիսուս Քրիստոսի լոյս հաւատքի զանձը, զոր զմահատող առաջիմ իմաստում վանառականը (Մատ. ԺԳ. 45) եղաւ պարմամուկի արքայադուստր Սամղուխտ, որ հրաժարելով արքունիքի փառքէմ, իր իսկ արեան հեղումով դարձաւ փառակից Քրիստոսի եւ դուստր՝ երկմաւոր Արքայիմ:

Ծարակամագիր վարդապետը առաքելութեան գործունէութիւնը եւ ամոնց վարձատրութիւնը խտացմելով աւետարանաշունչ սա խօսքիմ մէջ, կ'ըսէ. "Դուք որ խաչակից եղաք Քրիստոսի, Ամոր հետ կը թագաւորէք եւ երկրորդ զաւուստիմ պիտի բազմիք որպէս դատաւորներ":

Խաչի մամբան առհասարակ այս աշխարհի մտածողութեան խորք, ամհրապոյր եւ ամիմաստ ուղի մըմ է, սակայմ քրիստոնէայիմ համար միակն է ամ՝ յաղթահարելու մահուան եւ ժառանգելու փառաց պսակը: Հոգեզաւուստէմ առաջ մոյմիսկ առաքելները ամհաղորդ էիմ խաչի իսկական խորհուրդիմ եւ խաչի չարչարանքով տուայտող իրենց վարդապետիմ սրբազնագոյմ Առաքելութեան: Միայմ ու միայմ Ս. Հոգիով հրագիմուելէ ետք է որ

ամռնը կրցամ ըմբռնել խորհուրդ խորիմը, մամչցամ խաչեալ, թաղեալ եւ Յարուցեալ՝ ժամամակիմ մէջ պատասպարուած Ամծամամակիմ իմքմութիւնը եւ հասկցամ աստուածային գերագոյմ սէրը մամչնող Ամոր ըմտրած խոմարիագոյմ մամբում ամգուգական մեծութիւնը: Ահա թէ իմչու խաչը դադրեցաւ մկատուել մահուամ գործիք, իսկ խաչուիլը ամարգ պատիժ. այլ՝ խաչը բացատրուեցաւ մեղաց ջրհեղեղէմ ազատագրմամ Քրիստոսեան տապամ եւ եղաւ պարծամքի մշամ (Գաղ. 2. 14), իսկ խաչակից ըլլալը Քրիստոսի դարձու Ամոր կատարելութեան մմամելու գերագոյմ ըղձամք (Գաղ. Բ. 20):

Այս հաւատքով է որ Առաքեալներն եւ ամռնց հետեւորդները ամդրադառնալով բարոյագիտութեան չափ ու կշիռի ամէմ սահմամ, որ յատուկ է Հիմ Կտակարանի մտածողութեան, ոչ միայն մերեցիմ եօթը կամ եօթամասուն եօթմ ամգամ, այլ քարածիգ ըլլալով համդերձ աղօթեցիմ. "Տէր, ասիկա մեղք մի սեպեր ամռնց" (Գործք է. 59):

Այս յոյսով է որ դերատի արքայադուստրեր եւ ազնուագարմեր շատերու կողմէ մախամձելի մկատուող արքունական փառքէմ հրաժարեցաւ՝ ժառանգելու ամռնց թագաւորութիւնը:

Այս սիրով է որ սուրբերու երամները մերժելով աշխարհի սէրը բորբոքեցան երկմայիմ սիրոյ հուրով:

Եւ այս առաջադրութեամբ է որ իւրաքամչիւր ամհատ որ կը մկրտուի, եւ մամաւանդ իւրաքամչիւր քրիստոնեայ որ կը պատրաստուի Քրիստոսի ծառայութեան քաղցր լուծը կրելու, կը հրաւիրուի խաչելու եւ թաղելու իր մէջ մեղքի մարդը եւ Քրիստոսի հետ յարութիւմ առնելու որպէս մոր մարդ. կը հրաւիրուի ապրելու, ծառայելու եւ գոհաբերուելու ամկարելիմ եւ ամտամելիմ կարելի ու տամելի դարձուցած Աստուածային օրինակով, եւ ... փառակից ըլլալու ամնառ խոստմամբ:

Քրիստոսի հետ խաչակցութեան եւ փառակցութեան այս տեսլականով է որ երբ ամդրամիկ պատարագս մատուցի իր իսկ արեամբ սրբագործեալ եւ մորաստեղծեալ հրեշտակաց բնակարան եւ մարդկան քաւարան՝ Ս. Յարութեան այս հրաշագործ տաճարիմ մէջ, իմ առջեւ խնդրամքս եղաւ առ Աստուած որ իր Աչք, որով կը մախախմաւ տիեզերքը եւ մամաւանդ Հայ ժողովուրդը, ամպակաս ընէ Ս. Յակոբեանց զիմուորագրեալ Միաբանութեան վրայէմ, որ վամակամ պարտակամութեանց կողքիմ իր ուսերում առած է համայն մեր ժողովուրդի Ս. Տեղեաց դարաւոր իրաւունքներու հոգատարութիւնը: Սիրելի հոգեւոր եղբայրներ, որքամ ձեր գոհողութիւնը ամսահմամ ըլլայ, Տէրը ի՞նչ վարձահատոյց պիտի ըլլայ Ձեր ամփոխարիմելի ծառայութեան:

Իմ երկրորդ աղաչամքս առ Աստուած եղաւ մեր ծառանգատրաց սամբրում համար, որպէսզի Տէրը ամռնց սրտիմ ու մտքիմ վրայ դրոշմէ պատանի Սամուէլի ու Դաւիթի կնիքը, որպէսզի ամիմ ու զարգամամ աստուածահամոյ շնորհներով: Սիրելի ծառանգատր կրտսեր եղբայրներ, երամելի էք դուք որ այս հոգեմտաւոր մոր ըմտամիքի որպէս ամդամ ընդունուած էք, որովհետեւ հայ հաւատքի ու մշակոյթի ամկողպտելի գամձերով հարստացած ու զիմուած, պիտի դառնաք Քրիստոսի վաղուամ զիմուորները՝ պաշտպանելու համար հայ հաւատացեալը յերեւելի եւ յամերեւոյթ թշմամիւմ:

Իմ երրորդ պաղատամքս առ Աստուած բարձրացուցի Սաղիմահայ համայնքիմ համար, որպէսզի Երուսաղէմի խաղաղութեան ոգիով իրենց սրտերը կամբքուիմ: Սիրելիներ, այմպէս իմչպէս Հայաստանի մեր Ժողովուրդը իր մերկայութեամբ կը պաշտպանէ մեր Հայրենիքը, մոյմպէս, դուք եւս մեր քրիստոնէական երկրաւոր հայրենիքի պաշտպաններմ էք: Հետեւաբար, Ձեր համերաշխ գործակցութեամբ բոլորուեցէք շուրջը եւ զօրաւիգ կամգմեցէք մեր 15 դարեան աստուածապարգեւ հոգեմտաւոր օճախ՝ Հայոց Պատրիարքութեան:

Իմ խօսքը կը փակեմ մեր մեծ պատմափոր իրապաշտ արժեւորումով: Այս սուրբ երկիրը որ աւելի քան մէկ միլիառ քրիստոնեաներու համար գերագոյմ սրբավայր է, բաղդատելով Հայ Ժողովուրդի թիւը եւ ձեռք ձգած իրաւունքները համայն քրիստոնեաներու բուահամարիմ եւ ունեցած իրաւունքներում, կարելի չէ չգոչել. "Թէպէտ փոքր ամուկնք..." սակայն արդար կերպով կրնամք հպարտամալ մեր հայրերու թողած ծառանգով:

Այս բոլոր բարիքներով շրջապատուած, այս բոլոր օրինութիւններով ամձրեւուած, միաբերամ ու միասիրտ ըսիմք. "Տէր, իմչ լաւ է որ հոս մմամք, հոս ծառայեմք քեզի, եւ հոսկէ դիմաւորեմք երկրորդ գալուստը". փառաւորելով Ամննասուրբ երրորդութիւնը յաւիտեանս յաւիտենից ամէմ:

Ամուշաւան Վրդ. Դամիւէլեան

« ԳԱՄԱԳՏԱԿԱՆ »

Գիտական աշխարհը այս տարի կը բոլորէ Պահլաւանութիւններու տոհմէն սերած փառաւոր իշխան ու գիտուն՝ Գրիգոր Մագիստրոսի ծննդեան հազարամեակը:

Գրիգոր ծնած է 990 թուին, Ամի քաղաքի Պահլաւանութիւններու տան մէջ: Ամոր հայրն է Վասակ Պահլաւունի, իսկ որդին՝ Վահրամ, որ յետագային դարձաւ Կաթողիկոս՝ Գրիգոր Բ. վկայասէր վերանունումով:

Մամուկ տիովք, Գրիգոր սէր ուներ գիտութեանց հանդէպ: Ան շարունակ զբաղուէր է ուսմամբ: Ուսման իր ծառաւ հոգին յազեցուցած է ամծամձրոյթ ընթերցմամբ: Այս ամիսնց մշակը ծանրաբեռնուած է գիտութեան բազմաթիւ ճիւղերով: Ինքնագրագրական հետաւումս Մագիստրոսը իւրացուցած է իր ժամանակի գիտելիքները՝ դառնալով իր շրջանի ամենակարկառուն դէմքերէն մէկը:

Ամոր հետաքրքրութիւնը չէ սահմանափակուած լոկ եկեղեցական, կրօնական գիտելիքներով (Ս. Գիրք, եկեղեցական հայրերու գրուածքներ են): Գիտութեամբ իր ամձը լուսաւորելու պահանջքն ու մարմաջը զինք առաջնորդած են դէպի արտաքին գիտութիւններ, ինչպէս՝ բժշկութիւն, թուաբանութիւն, երկրաչափութիւն, աստղաբաշխութիւն, երաժշտութիւն եւայլն:

Գր. Մագիստրոս մեզի կը ներկայանայ իբրեւ ազգասէր, կրօնասէր եւ հայ եկեղեցւոյ մեծ պաշտպան: Հայ եկեղեցւոյ պատմութենէն մեզի յայտնի է թէ ինչպէս Մագիստրոսի շրջանը խառն էր՝ կրօնական գաղափարախօսութեանց յայտնումով: Մագիստրոսէն առաջ (Բ. դար), հայոց հոգի վրայ ծնունդ առած էր Պաւլոսկեան շարժումը: 873 թուին, Պաւլոսկեան աղանդաւորներու ահռելի ջարդին ամփոքապէս յաջորդեց Թոմարակեցիներուն աղանդը: Այս մոր մտաւոր հոսանքը կուգար ժխտելու Հայ եկեղեցւոյ մուխրապետական կարգը, խորհուրդները, Քրիստոսի աստուածութիւնը, պաշտամունքները եւ եկեղեցական ընդհանուր կարգնուսարգը: Այս գաղափարախօսութիւնը անկասկած կը կացնահարէր Հայ եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը, մուխրականութիւնը, կը սրբապղծէր աւանդական հաւատոյ հանգանակը ու կ'ոտմակոխէր Հայ եկեղեցւոյ իրաւունքը: Այս աղանդին մպատակն էր Հայ եկեղեցիէն ներս հիմնական փոփոխութիւններ մտցնելով « բարեկարգել » կամ « վերամոտրոգել » զԱյն:

Այս շրջանին է որ հանդէս կուգայ Հայ եկեղեցւոյ կորովի պաշտպան Գր. Մագիստրոս: Իբրեւ Միջագետքի կուսակալ, Ան զինուորական խիստ ճնշմանց կ'ենթարկէր աղանդաւորներուն. կը քանդէր ամոնց Թոմարակեան աղանդակ գիւղը եւ հալածելով դուրս կը շարունակէր զանոնք իրենց « Ծնվամք »-էն: Մագիստրոս ոչ միայն զինու զօրութեամբ այլեւ բանի կը պայքարի ամոնց դէմ: Իր թուղթերուն մէջ կան յիշատակութիւններ ու ձաղկիչ խօսքեր ամոնց պիղծ գործունէութեանց մասին:

Գր. Մագիստրոս Հայ եկեղեցական մատենագրութեան մէջ ծանօթ է իբրեւ այր պատկառելի ու շնորհալի, ի իմաստութեամբ ու ամհատականութեամբ: Ան ձգած է մեզի բազմաթիւ թուղթեր (շուրջ 88 հատ), որ եւ հրատարակուած են Կ. Կոստանեանցի կողմէ 1910 թուին, Ալեքսանդրապոլ: Ունի մաւել չափածոյ երկեր եւ ներբողներ: Իր չափածոյ գրութեանց մէջ մշամաւոր է « Հազարտողեան »-ը, որ գրուած է ոտանաւորի ձեւով եւ բաղկացած է 1016 տողերէ:

Գրիգոր Մագիստրոս յայտնի է մեզի մաւել իր ուսման ծրագրով, որ կը բաղկանար պէսպէս գիտութիւններէ՝ աստուածաբանութիւնն ունենալով իբրեւ բարձրագոյն ու գերազանց գիտութիւն կամ ուսումը: Ան զգացած է կարիքը մոր մեթոտներով կիրքեր գրելու (հեղինակած է « մեկնութիւն Քերականին ») եւ թարգմանական աշխատանքով հայութեան ծանօթացնելու օտար (յատկապէս՝ յոյն) ժողովուրդներու մշակութային մուսնումները: Տրամաբանութեան, երկրաչափութեան եւ այլ մարզերուն մէջ կատարած է կարեւոր թարգմանութիւններ: « Եւ եթէ տակաւին կամեսցի Տէր երակարամալ մեզ ի կենցաղումս » գրած է Մագիստրոս, ուրիշ բաներ եւս կը ծրագրէ թարգմանել՝ « Յունաց եւ Ասորաց »:

Մագիստրոսի գրական վաստակին մէջ պատկառելի տեղ կը բռնեն ամոր թուղթերը:

Մեր իրականութեամբ մէջ այս գրական սեռը համեմատաբար մօր է: Ամօր թուղթերը մէկական մամակներ են ուղղուած զանազան անձանց, ինչպէս՝ աշակերտներու, եկեղեցականներու, ծածկողներու եւ: Ամօր մէջ արծարծուած միւթերը ընդհանրապէս սերտ աղերս ունին գիտութեամբ, գրականութեամբ ու քաղաքականութեամբ հետ: Իր գրութիւններէն յայտնի է որ մեր աղջնէ կանգնած է մտքի տիտամ մը՝ խորասոյգ մտքերով, իմաստալից գաղափարներով, արժէքաւոր խորհրդածութիւններով ու վերլուծութիւններով: Մագիստրոս իր թուղթերում մէջ կը սիրէ « պուետիկոսէ » , ոչ բանաստեղծել իմաստով, այլ՝ իմաստասիրել) : Իմաստասիրելու մէջ այս մեծ ու ամմրցելի վարպետը ապշեցուցիչ տեղեկութիւններ կը յայտնէ բնութեամբ տարերքի ու կեանքի զանազան երեւոյթներում մասին: Գիտութիւնները (բժշկագիտութիւն, տիեզերագիտութիւն, կենսաբանութիւն, երաժշտութիւն եւլմ.) միշտ հիմնական առաջը կը կազմեն իր իմաստալից ու բովանդակալից թուղթերում: Ամօր մէջ հեղինակը կը « պուետիկոսէ » եւ մեզի կը յայտնէ իր հայեացքն ու տեսակետը, զգացումն ու գաղափարը: Ամ քաջ տեղեկ է իր գրած միւթերում մասին: Ամ իր խօսքը կը սիրէ համեմել կենդանի օրինակներով եւ ակնարկներով, որոնք սովորաբար քաղուած են հիմ յունական առասպելներէն, դիցաբանութենէն, բժշկագիտութենէն, Ս, Գիրքէն ու Հայոց պատմութենէն: Իր թուղթերը ցոյց կուտան ման որ ամ զօրաւոր տրամաբանող է, քաջ ու հմուտ վիճող: Իր կեցուածքին մէջ խրուխտ է ու ամմկում: Պարտուելու ամբն-դունակ այս գիտունը իր տեսակետները եւ կարկածները կը հիմնէ գիտութեամբ ընձենած տուեալներում վրայ: Տրամաբանութեամբ հետ զգացում չխառնող այս « պուետիկոս » գիտէ միտքերը դասաւորելու, համադրելու, եւ իր դիմացինը իմաստում բանի պարտութեամբ մատնելու գաղտնիքը: Երբ խնդրոյ առարկան ճշմարտութիւնն է ու ամօր բացայայտումը, ամ չունի երկիւղ. իր համարածն ու յախումն մկարագիրը ի գործ կը դնէ ճակատամարտելու, ամխմայօրէն ըմբռնատելու, հեզմելու եւ այլամելու ամէն դասակարգի ու սեռի մարդիկ: Ամէնքիս յայտնի է եփերէն Եպիսկոպոսին վրայ կատարուած զայրալից սպառնալիքները՝ գիտութեամբ մէջ խօսք չունենալու, խուց ու խրճիթ քաշուելու եւ սաղմոս ասելու. ապա թէ ոչ՝ « մամմին պէս կը մմուի » :

Մագիստրոսի թուղթերում կեզում մութ է ու ամմատչելի: Խորապէս ազդուած է Յունաբան գործիչներում կազմած մորահմար բառերէն ու դարձուածքէն: Հիմ Յունաբանի ազդեցութիւնը զգալի է ամմուրէր: Ամօր ոճային առանձնայատկութիւններն են՝ մտքի յստակութեամբ պակասը, խրթնութիւնը, « համմիշներու կուտակումը եւ բաղաձայնոյթը », հիմ ու ամգործածելի դարձած բառերու լիառատ կիրարումը, Բովանդակութեամբ մորու-թիւնը եւլմ:

Մագիստրոսի դժուարահասու ոճը բացայայտող դասական օրինակ է ամօր մշամաւոր « Գամագտական Թուղթ » : Այս մամակին բուն վերմագիրն է՝ « Բան իմաստասիրական գորասացեալ է մեծի փիլիսոփային Գրիգորի Մագիստրոսի Պաշլաւումոյ յիւր ամում » եւ ուղղուած է մի ոմմ յոյմ դպիր կիրակոսին: Թուղթին սկզբնաւորութիւնն է՝ « Գամագտական Գեղամամ շոհացեալ՝ քեզ յայցմ պատահեալ տառի տարակոյս տատամական, տրոհել գտարբերումն կասկածանա. . . » :

Նախքան այս թուղթին բովանդակութեամբ անցնիլը, կ'արժէ երկու խօսք ըսել ամօր կազմութեամբ ու ամօր շուրջ կատարուած ըմմութեամբ մասին:

« Գամագտական » յը ծայրամումն է եւ ունի ըմդամէն 15 տուն: Այս թուղթով զբաղուած են Հայկազեան բառարանի յարգելի հեղինակները. բայց քանի որ թուղթին մէջ « լի են ամիմամալի բառք, գորովք զանց արարաք », գրած են ամոմք: Այմուիտել, բամասեր Հայր Գաթրնեան ձեռնարկած է Մագիստրոսի թուղթերում մեկմբամմամ: Ամ կը խոստովանի որ այս թուղթերը, եւ յատկապէս « Գամագտական » յը « համմարեղք ամգամ եւ հմտագոյնք չէին կրմար ըստ արժամւոյմ հասկնալ » : Երրորդ խօսող բամասերը Հայր Յակովբոս Տաշեանն է. իմք եւս կ'ըմդումի այս թղթոյմ մտքին ամյայտ ու ամիմամալի ըլլալը: Վերջապէս եւ « Գամագտական » ով զբաղուած է յայտնի բմագրագէտ ու հմուտ բամասեր Նորայր Բիւզանդացին: Ահա թէ ի'նչ կը գրէ ամ. « Զ'ամիմամալի համարեալ « Գամագտական » յիս մեկմութիւն՝ գոր թերեւս ոչ որ պիտի կարենայ գտնել, տուած է մոյմ իմքմ Գր. Մագիստրոս ի շարի իւր մամականւոյմ » : « Գամագտական » յի թարգմանութիւնը, Մագիստրոսի իսկ կողմէ կատարուած, գտնուած է ուրեմն Նորայր Բիւզանդացիի կողմէ: Նորայր այս թուղթին հարեւանցիօրէն ծածօք եղած է թերեւս իր աշակերտական տարիներէն ի վամս Ս. Ղազարու: 1896 թուին, Բիւզանդացին պատահամբ կը համդիպի միայն վեց տուններում թարգմանութեամբ. « մեկմութիւն հետագայ իմմ տամքմ որ կը կապեն Մագիստրոս՝ ամյայտ է դեռ եւս. հմար է թէ գտնուի եւ այմ ի լաւագոյմ ձեռագրի, կը գրէ Նորայր:

« Գամագտական » իմ գրութեան բուն շարժառիթը յոյժ դպիր (որ է՝ բանիմաց, գիտուն, քերականագետ) Կիրակոսին մէկ դասախօսութիւնմ է ի ներկայութեամ Մագիստրոսի եւ « իմաստնոց եւ ամօտից բազմութեան » Կիրակոս դպիրը յանդգնած էր նաեւ եւ « մարդկային բնութեան ախոնդեացն [ստամոքսներու] ներգործութեան » մասին եւ յայտնած էր այն թիւր կարծիքը որ ստամոքսը ի բնէ տկար անօթ մը ըլլալով « գոյգնա-բեղուն նաշակս իւր զարէ արիւնացուցանել եւ բաշխել »:

« Այս Կիրակոս Յոյժ Դպիր » նամակին մէջ Մագիստրոս կը յանդիմանէ յոյժ դպիրը, որ հակառակ իր գաղափար վիճակին, թերեւս կը զբաղի « տղայական ու խակագոյն խնդիրներով »: Ի հակառակութիւն Կիրակոսին արտայայտած մտքերուն, Մագիստրոս կը պնդէ ու կ'ապացուցանէ որ ստամոքսը տկար չէ, այլ՝ զօրաւոր: « Եթէ փամաք (տկար, խեղճ) եւ վտիտ անդամոյն ախոնդիքն (ստամոքս), զիարդ զայսպիսի ներգործութիւն տնէ եւ տոկայ արբանեկէ, յայսմ յոյժ մանկական եհաս քեզ տարախոհումն (անպիտան մտածում) ոչ գիտես եթէ ստեղծիչն ոչ զմա վտիտ եւ փամաք եւ յոռին քան զայսմ ստեղծ... այլ սա յոյժ զօրաւոր եւ քաջուղեղապէս ունի զիւրմ բաղկացութեան զօրութիւն...»: Ապա կը շարունակէ խրատելով. « Եթէ կամիցիս ի ծերութեանդ զմանկանմ այժմ ուսանել, ընթերցցիս զմատենան Գաղիամոսի, զՍիսալիոսին, զԳրիգորին Նիւսեան...»: Հայ իշխանը զարմացած կը հարցնէ յոյժին թէ ինչո՞ւ անպայման զգամշացած է մարդկային ստամոքսով եւ ոչ թռչուններով, որ ամէն տարի իրենց փետուրը կը փոխեն: Նաեւ « զի՞ ոչ սքանչաւս կալաւ զքեզ սակս ճմնղկոյ եւ կամ այլոց տկարագունիցն հաւուցն, բայց միայն մարդոյս եւ այն ախոնդեացն որ յինքեան ըստանցնեալ բերէ զերկնի եւ զերկրի զօրութիւն, մանաւանդ վասն որոյ ստեղծաւ իսկ »: Յետոյ յուսկ, իբրեւ եզրափակում այս առաջին նամակին, Մագիստրոս կ'ըսէ. « Որք ոչ զախոնդեացն զարութիւնս իմանամ, զիարդ աստուածաբանութեան զինքեանս կարող կարծեմ Գոյ: Որք յաղջամղջին տեղէ ելով եւ ի խաւարչտին այն ինչ յարեզակն հայել ձեռնարկեն որք ի նոյն ժամուն կուրաման »:

Յոյժ դպիրը անշուշտ դժուարացած է հասկնալ միտքին այս նամակին եւ խնդրած է Մագիստրոսէն որ պարզ ու հասկնալի լեզուով գրէ իրեն համար: Այս նկատողութեան վրայ մեր Մագիստրոս իշխանը զայրացած է որ յոյժ մը յանդգնած է զինք խրթնաբան համարել: Ի հենուկս յոյժին, Մագիստրոս հանդէս եկած է իր բ. թուղթով՝ « Գամագտական »-ով՝ առ ի ցուցադրութիւն իր կարողութեանը եւ հմտութեանը՝ խրթնաբանութեան արուեստին մէջ: Այս թուղթին վրայ, խեղճ յոյժ դպիրը, անգոր եւ անօգնական, ընդունած է իր անգիտութիւնը ու հայցած Մագիստրոսէն մատչելի լեզուով մը իր միտքը յայտնել: Բիւզանդացին կը վերջացնէ այս զանշտական խաղը ըսելով. « Մագիստրոս այլ՝ արգահատելով Կիրակոսի - եւ մեր յետոցս - տգիտութեան՝ յաջորդ թղթատարաւ կը յղէ նմին զգանկալի մեկնութիւն »: Այսպիսով, « Գամագտական Գեղանամ շոհացեալ »-ը կը դառնայ « Յաղթող վայելչական ճեմեալ »:

« Գամագտական »-ի առաջին վեց տուններուն բովանդակութիւնը հիմնականին յոյժ դպիրն տգիտութիւնմ է ու անկարողութիւնը՝ երեւոյթներուն ներթափանցելու, ճշմարտութիւնը որոնելու եւ իմանալու: Վեցերորդ տունը կը թուի բաւական վիրաւորական ըլլալ հեք դպիրն, որովհետեւ այնտեղ յստակօրէն կ'ըսուի « Թերեք գթորակողութիւն տրոհիցես », որ է՝ եթէ երբեւէ ձգես թշուառութիւնը (իմա՝ մտքի) եւ ընդունիս որ խեղճ, փուն ու անգէտ ես, այդ ժամանակ քեզի « աւետաւոր », կ'ըլլամ եւ « ի հուսկիցս կարծիցդ », որ է՝ « ի վերջին տգիտութենէ » քեզ դուրս կը համեմ:

Մեզի ծանօթ չէ դժբախտաբար թէ յոյժ դպիրը այնուհետեւ քաջութիւնը ունեցա՞ւ հրապարակաւ եւ ի մասնաւորի ի ներկայութեան Մագիստրոսի բանախօսելու: Պատասխանը պարզ է:

« Գամագտական »-ը միակ թուղթը չէ որտեղ զործածուած լեզուն մթին է ու խրթին: Մագիստրոսի մնացեալ միւս թուղթերն ալ դժուարիմանալի են: Ոմամբ ուղղուած են « առ հեղզս » (ծոյլերուն), որպէսզի զիրենք աշխատանքի լծէ. ուրիշներ դրկուած են իր որդւոյն՝ Վահրամ Վեստին:

Մագիստրոսի արժամիրը անտարակոյս համակողմանիօրէն զարգացած ըլլալու մէջ կը կայանայ: Ժ.ԺԱ. դարերու գրական հորիզոնին վրայ Ամ փայլեցաւ իբրեւ անմամուրէն հաւատարիմ հայ իշխան, գիտութեան պաշտպան եւ Հայ եկեղեցւոյ ջատագով:

Մանուկ Աբեղեանի զմահատականով, Գրիգոր Մագիստրոս հանդիսացաւ մեր « վաղ վերածնութեան շրջանի լատգոյն ներկայացուցիչ » եւ եղաւ « իսկական Լուսաւորական գործիչ » մը:

Հայ իշխանը վախճանած է 1058 թուին:

Բիւր յարգանք Անոր անթառամ յիշատակին:

Զենոբ Բնյ. Նալպանտեան

ՎԵՐԱՆՈՐՈԳՈՒԹԻՒՆ Ս. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՏԱՃԱՐԻ

Վերանորոգում Ս. Լուսաւորիչ Տաճարի

Ս. Լուսաւորիչ Տաճարը ամգամ մը վերանորոգուած էր արդէն, սկսելով 1937 թուականէն, երջանկալիշատակ Տ. Թորգոմ Գուշակեամ Ս. Պատրիարքի գահակալութեամ օրերում: Այդ վերանորոգութիւնը շարունակուեցաւ Մեսրոպ եւ Կիրէղ Պատրիարքներու օրերում եւ աւարտեցաւ 1951ին, Ամենապատիւ Տ. Եղիշէ Ս. Պատրիարքի Տեղապահութեամ օրերում, սրբապատկերներու զետեղումով:

Այս վերանորոգութեամ առթիւ, վար առնուեցաւ պատերում հմացած ծեփերը, եւ եկեղեցիմ յայտնաբերուեցաւ իր հմօրեայ քարերու գեղեցկութեամբը: Նոր ի մորոյ սալայատակուեցաւ, մորոգուեցաւ առաստաղի ծայրամասերը եւ գմբէթը մերսէն, իսկ պատարագի գոյգ սեղաններու փայտեայ խաչկալները փոխանակուեցան Հայոմ Մարմարեայ կաթողիկէ խաչկալներով: Տաճարի բոլոր սրբապատկերները փոխանակուեցան մորերով, գործ՝ մարտարապետ-մկարիչ Մարտիրոս Ալթունեանի: Իսկ գմբէթը դուրսէն վերանորոգուեցաւ Անգլիական հարուստ կառավարութեամ կողմէն, որովհետեւ արտաքիմ տամիքիմ շուրջ կը գտնուի Հապէշաց Տէյր-ըլ-Սուլթան վանքը, եւ մեմք այդ արտաքիմ տամեաց մասիմ վերանորոգութեամ համար ունիմք իրաւական դժուարութիւններ:

Ս. Լուսաւորիչ Տաճարիմ երկրորդ վերանորոգութիւնը սկսաւ 1 Յունուար 1977ին եւ վերջացաւ 1978ի գրեթէ վերջերը:

Այս առթիւ կատարուեցաւ հետեւեալ վերանորոգութիւնները:

ա .- Վերանորոգուեցաւ Տաճարի ամբողջ առաստաղիմ եւ գմբէթի մերքնամասիմ ծեփերը, սկսելով դռնէն մինչեւ Ս. Սեղանները:

բ .- Վերանորոգուեցաւ քարեղէն պատերու արամքներում վնասուած ծեփերը (քոհլէ-մերը):

գ .- Վերանորոգուեցաւ Տաճարի մուտքիմ քարեղէն աստիճանիմ վնասուած քարերը:

դ .- Նորերով փոխանակուեցաւ Տաճարի սալայատակիմ վնասուած քարերը:

ե .- Մուտքի սանդղախիմ երկու կողմերու աւամդատուները շրջապատող կտաւէ հմացած վարագոյրները փոխանակուեցան Հայկական խաչքարերով դրուագուած տախտակէ կիսապատկերով:

զ .- Յունաց եւ Լատինաց հետ մասնաւոր համաձայնութեամբ Ս. Լուսաւորիչ Տաճարէն մերս ունեցամք մեր սեփական ելեկտրական հոսամքը, կապուած ուղղակի մեր Տեսչարամի ելեկտրական կեդրոնիմ հետ:

Ի Ս. Լուսաւորիչ մեր անձնական ելեկտրական հոսամքը ունեմալու համար մասնաւոր համաձայնութիւն ունեցամք Յունաց եւ Լատինաց հետ 1 Յունիս 1976ին: Ըստ այդ համաձայնութեամ, մեր տեսչարամի ելեկտրական կեդրոնէն ընդատակեայ մեզի սեփական ելեկտրական գիծ մը տարիմ դէպի Ս. Լուսաւորիչ, ամցըմելով զայմ Պատանատեղւոյմ շրջափակէն - որ երեք համայնքներու սեփականութիւնմ է - եւ Փուշ-պսակի մրբամցըն - որ Յունաց սեփականութիւնմ է - դէպի Ս. Լուսաւորիչ: Ելեկտրական թելերու եւ ընդատակեայ խողովակներու զետեղմամ ծախքերը, հասարակաց մասերում մէջ վնարուեցաւ Հայ, Յոյմ եւ Լատին երեք համայնքներէն, հաւասար մասնակցութեամբ, Հայկական մասերումը՝ մեր կողմէն, իսկ Յունական մասերում մէջ՝ Յոյներէն: Փոխադարձաբար մերն ալ համաձայն գտնուեցամք որպէսզի Յոյներ եւ Լատիններ իրեմց ելեկտրական հոսամքները ամցմեն մեր Ուշաքափման մատուոի մերքնատակէն եւ երեք համայնքներու հասարակաց մասերէն մոյմ պայմաններով: Այսպէս Ս. Լուսաւորչի մէջ մեմք ունեցամք ելեկտրական ուժեղ հոսամք եւ ելեկտրականացուցիմք մեր բոլոր ջահերն ու կանթեղները:

Իսկ մեմք ալ մեր կարգիմ մոյմ սկզբունքներով եւ համաձայնութեամբ Ս. Լուսաւորիչէն ելեկտրական լոյսի ամցք տուիմք Լատինաց Գիւտ Խաչի մատուոիմ:

Նոյմ սկզբունքայիմ պայմաններով համաձայնութիւն մը ունեցամք Յունաց եւ Լատինաց հետ Ս. Լուսաւորիչ տարուելիք մաքուր ջուրի հոսամքիմ համար ու մեմք ունեցամք մաւէ մեր մաքուր ջուրի սեփական հոսամքը:

Նոյմ համաձայնութիւնը յետագայիմ, մոյմ սկզբունքայիմ պայմաններով իրագործելի եղամ մաւէ Ս. Յարութեամ մմացեալ բոլոր մասերում համար:

է.- եւ որովհետեւ Ս. Լուսաւորիչ Տաճարիմ վերեւ, տամիքիմ շուրջ կը գտնուի եթովպացիներու Տէր Ըլ Սուլթան վամըը եւ մեմը կարելիութիւնը չունիմք վերամորոգելու Ս. Լուսաւորչի արտաքին տամիքիմ ու գմբէթիմ արտաքին երեսը, հետեւաբար 29 Ապրիլ 1977ին դիմեցիմք Խորաշէնամ կառավարութեամ Կրօմից Նախարարութեամ, որպէսզի իրենք կատարեն տամիքիմ ու գմբէթիմ արտաքին երեսիմ վերամորոգութիւնը: 1977 Մայիսիմ սկսաւ տամիքի եւ գմբէթի մորոգութեամ գործը եւ աւարտեցաւ 24 Նոյեմբեր 1977ին: Կատարուածը միմիայն գմբէթի արտաքին մակերեսի ծեփիմ եւ տամեաց սալալատակի քարերու արամքներու սիմեմթիմ մորոգութիւնը էր, որովհետեւ մեմը պայման դրած էիմք կառավարութեամ որ տամիքի սալալատակի քարերէմ վար որեւէ մորոգութիւն պէտք է կատարուի միայն ու միայն մեր կողմէմ:

Ը.- Ս. Լուսաւորիչ Տաճարի վերամորոգութեամ առթիւ, երկու կտոր շատ գեղեցիկ մոզայիք յատակներ պատրաստուեցան եւ գետեղուեցան տաճարի գետիմ վրայ. ամոնցմէ առաջիմը կը մերկայացմէ Խոր-Վիրապի վամըը ի Հայաստան, Արտաշատի բարձունքիմ վրայ, ետեւը զոյգ Մասիսները: Տակը զոյգ կաքաւներ, որթատունկի ամամի մը երկու կողմերում եւ այս երկու տեսարաններում միջեւ Ս. Լուսաւորչի մուիրուած շարակամէմ մէջքերում մը .- « որ ի վիրապի ամոնդայիմ ջաղխեր մովաւ - զգլուխ վիշապիմ, ի գրի մերքմում իջմամբ սորիմ, բարձրացուցեր մեզ ի յերկիմս, բարեխօսութեամբ Սրբոյմ Գրիգորի ողորմեա մեզ Որդի Աստուծոյ»: Սոյն մոզայիքը գետեղուեցաւ Ս. Լուսաւորչի Աւագ սեղանիմ առջեւ, դասիմ կեդրոնը:

Իսկ երկրորդ մոզայիքը գետեղուեցաւ գմբէթիմ տակ, կեդրոնի գմբէթիմ տակ, կեդրոնի Ատեանիմ մէջ, սիւնէ սիւն տարածութեամբ:

Երկրորդ այս մոզայիքիմ պարունակութիւնը եւս խորապէս հայկական է եւ կը մերկայացմէ մեր ժողովուրդիմ եւ մեր եկեղեցւոյ կեանքէ վերբերուած տուեալներ:

Այսպէս.- Մոզայիքի կեդրոնը կամ 9 քառակուսիներու մէջ հետեւեալ տեսարանները.-

1) Ս. Լուսաւորչի կառուցած վամքերը.- Էջմիածիմ - Մայր Աթոռը - Հոփսիսմէմ, Գայիաւնէմ, Շողակաթը, Մշոյ Ս. Կարապետը, որոնք բոլորմ ալ աշխարհի առաջիմ պետական - կառոյց եկեղեցիներ ենք: Ասոնք՝ իբրեւ մշամակ Քրիստոնէութիւնը պետականօրէմ ընդունած, մեր առաջիմ Քրիստոնէայ ժողովուրդը եւ պետութիւնը ըլլալու իրողութեամ:

2) Սրբոց առաքելոցմ Ռադէոսի եւ Բարդղիմէոսի գերեզմաններում վրայ կառուցուած վամքերը յԱղբակ եւ յԱրտազ, իբրեւ մշամակ մեր եկեղեցւոյ Առաքելական ծագման:

3) Զուարթնոցը, իբրեւ յայտարարը մեր Հայեցի - Քրիստոնէական մշակոյթիմ մեծութեամ, գեղեցկութեամ եւ գերազանց արժէքիմ:

4) Զոյգ Մասիսները եւ Արաքսը, Աստուածաշնչական լեռն ու համգտարամը Նոյեան տապանիմ, այլ խօսքով՝ մեր կապը Աստուածաշունչիմ հետ:

5) Զուարթնոցածէ Նոյեան տապանը, որ վերարտադրութիւնը է Փարիզի Սամ Շաբէլ եկեղեցւոյ գաւթիմ մէջ գտնուող երկու քանդակներու, որոնց քանդակագործը պէտք է ըլլայ ամծամօք Հայ արուեստագետ մը ԺԳ. դարում: Նախիմ պատկերացումը հարազատ վերարտադրութիւնը է մեր Զուարթնոց Տաճարիմ: Ազգագրական տեսակետէմ արժէքաւոր պատմական տուեալ մըմ է այս քանդակը, որով կրնամք հաստատել թէ Զուարթնոց Տաճարիմ այն վերարտադրութիւնը զոր կատարած է մեծամուն մարտարապետ Թորոս Թորամանեանը, հարազատ վերարտադրութիւն մըմ է: Ան ի ծանօթութիւն աւելցմէմք որ Բարիզի Սամ Շաբէլ եկեղեցիմ կառուցուած է ԺԳ դարում, Սամ Լուի խաչակիր թագաւորիմ կողմէ, ուր ի պահ դրուեցաւ Քրիստոսի փուշէ պսակը եւ այլ սրբութիւններ, որոնք Սամ Լուի թագաւորը ստացած էր Կոստանդնուպոլսոյ Boudouin կայսրէմ: Pierr de Montreuil Ֆրանսացի Հայ մարտարապետը ծրագրեց այդ եկեղեցիմ եւ ամոր շինութեամ համար վարձեց Ֆրանսացի ամենէմ տաղանդաւոր շինարարները: Ամոնց մէջ կայիմ ամեմայն հաւանականութեամբ օտար վարպետներ եւս, մամաւանդ Հայեր, որովհետեւ գաւթիք քանդակներում մէջ գտնուող զոյգ «Նոյի տապան»ները մերկայացուած են, Հայկական Զուարթնոց Տաճարիմ ձեւով: Իսկ քանդակմամբ ոմմ ալ շատ մեմմ է Մերձաւոր Արեւելքի մէջ գործածուած քանդակմամբ ոմմիմ:

6) Խնամկարիմ վերոյիշեալ պարունակութեամբ քառակուսի միջուկիմ շուրջ, կայ ընդհանուր շրջանակ մը, ուր մերկայացուած են մեր ձեռագրական մամրամկարչական արուեստէմ եւ Դամասկոսի Դրամ Ս. Պողիկոսի Զ. դարու Հայկական մոզայիքէմ վերաբերուած կեանքական տիպարներ, Հայկական արժիւն ու կոռնկը, եղմիկն ու կաքաւը, որթատունկի մը շարունակական ըմբացքիմ ըմդմէքէմ:

(Շարունակելի)

Կիրեղ Եպս. Գաբրիէան

ՕՐԱԳՐՈՒԹՅՆ Տ. ՄԵՍՐՈՊ ՎՐԴ. ՆՇԱՆՆԱՆԻ

Յիշատակարան 1917 Յունուար 1-ին:

Դեկտ. 4, Երեքշաբթի: Թնդամօթի ձայներ չկան ամբողջ օրը: Եօթը Անգլիական օղանաւեր վար առնուեցան քաղաքին վրայ: Թնդամօթներ ու միթրայեօզի կրակ ըրին Ռուսաց՝ վանքէմ, ինչպէս ուրիշ անգամներ, սակայն սաւառնակները ռումբերու հասողութեմէն բարձր էին:

Երէկի ուզուած կտորները այսօր տարի յանձնեցի քաղաքապետարան, 45 վանքին եւ 25 զաղթականներու կողմէ: 40 կտորներ չհաւնեցան ու ետ տուին: Վաղը ուրիշներ պիտի տամիմ:

Պատերազմի մասին տարածայնութիւններ շատ կան, բայց ստուգութեան կարօտ ըլլալուն համար չեմ արձանագրեր:

Դեկտ. 5, Զորեքշաբթի: Երուսաղէմի անձնատուութեան համար Անգլիացւոց կողմէ տրուած պայմանաժամը այս երեկոյ կ'աւարտի, կ'ըսեն: Իմացամբ թէ Երուսաղէմը պաշտպանող Ալի Ֆուատ Փաշա, Միւթեսարըֆ, ոստիկանութեան տեսուչ, Մերքեզ գումանտանի ու մի քանի սպաներ ժողովք գումարներ են այս մասին խորհրդակցելու: Միւթեսարէֆը կարծիք յայտներ է տեղի տալ պաշտպանութեան անհմարութեան առջեւ: Հրամանատարը յայտարարեր է՝ թէ պիտի դիմադրէ մոյմ իսկ մէկ զինուոր ալ մնայ, եւ եթէ պատրաստուի հեռանալ, քաղաքը քարուքանդ պիտի ընէ, ու այսպէս պիտի յանձնէ թշմաւիհիմ: Վիճակը հեռագրուեր է Պոլիս: Եկած պատասխանը գովելով հրամանատարին հայրենասիրութիւնն ու արիւնքիւնը, կը յանձնարարէ դիմադրել ցվերջին կէտ, բայց հոգ տանիլ, որ քաղաքն ու ժողովուրդը չվտանգուին: Հրամանատարը ամբաւական մնացեր է այս պատասխանէն:

Կը լսենք՝ թէ Անգլիացիք երկաթուղիի գիծեր ձգեր են Ռատի Սարրարէմ մինչեւ Պապիւլուտա եւ կառայնումը կ'երթենէկէ մինչեւ Պէթտիքի կայարանը: Ծամր հրետանին զետեղեր են Նէպի Սամուէլի վրայ, Աւագաններու մօտ՝ Ս. Գեորգի ետեւ գտնուած բարձունքը բռներ են, յառաջապահ ձիւորներ տեսնուեր են Մեռեալ Ծովի արեւմտեան եզերքը: Քալումիա, Յովհաննու Ծնունդ, ու այդ կողմերը գտնուող գիւղեր պարպուեցան քմակիչներէ:

Երուսաղէմի ու Յուպպէի հրեայ խախտապետներ այսօր վերադարձան: Ասոնք տարագիրներու հետ միասին ղրկուած էին Դամասկոս ու կը պատմեն թէ ճէմալ Փաշա այնտեղ կամոնաւորուած ընդարձակ տուն մը յատկացուցեր է բոլոր հոգեւոր պետերու բնակութեան ու ամէն հանգստութիւն ընծայեր: Վերջին այցելութեան ժամանակ հրամայեր է իրենց դառնալ Երուսաղէմ:

Դեկտ. 6 Հինգշաբթի: Նշանակելի բան մը չպատահեցաւ: Մամր մուրն անմշան լուրեր կան միայն: Ուսուցիչ Գրիգոր Էօլմէգեան թիֆլիս հիւանդութեան ենթարկուած ըլլալով հրէից հիւանդանոցը ղրկել տուին:

Դեկտ. 7 Ուրբաթ: Ամբողջ օրը հանդարտ անցաւ: Քանի մը անգամ թնդամօթի որոտներ լսուեցան:

Դեկտ. 8 Ծաբաթ: Գիշերուան ժամը մէկէն սկսեալ թնդամօթի, մեթրայիօզի եւ հրացանի հարուածները կը տեղան ամբողջատ: Ինչպէս կերելի, բոլոր կոխներ տեղի կ'ունենան արեւմտեան կողմը: Այժմ ժամը 7ն է, պատերազմը կը շարունակուի աւելի սաստկութեամբ: Նոյն սաստկութեամբ տեսեց մինչեւ գիշերուայ ժամը եօթը, այսինքն 18 ժամ շարունակաբար, անկէ վերջն ալ ընդհանուր թնդամօթի ոլորտներ մօտէն կը լսենք մինչեւ հիմա, որ է գիշերուան ժամը ինը:

Այսօր պատմական ու մշանակելի օր մը եղաւ Երուսաղէմի համար, որ կը յիշեցնէ Տիտոսի, Օմարի, խաչակիրներու, Սալահէտինի պատերազմները Ս. Քաղաքը գրաւելուն առթիւ, սա տարբերութեամբ միայն, թէ արդի պատերազմական կատարելագործեալ զենքերն ու արհեստը կը փոխանակէին հին մահապետական աղեղին, միզակին ու բաբանին:

ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆ
ՄԱՄԱԿԼԻ ԲԱԺԻՆ

Կես զիշերեմ սկսեալ թամբը մշուշ պատած էր ամէն կողմ, որ տեսց միմչեւ առտուան ժամը եօթն: Անգլիացիք օգտուելով մշուշեմ զիշերուայ ժամը մեկին կը յառաջանան յուշիկ դէպի խաշավանքի արեւմտակողմի բարձունքը դիրք բռնող Օսմ. ուժերը, արագ շարժումով կը պաշարեն ու գերի կ'առնեն երեք վաշտ զինուոր իրենց թնդամթմերով: Անգլիացիք կը յառաջանան երեք թելերով: Հար. Արեւմտեան կողմէմ, այսինքն երկաթուղիի գծին ուղղութեամբ, Այն Քերէմի կամ Յովհ. Ծմնդեան գիւղէմ եւ հիւսիս արեւմտեան կամ Ռամալլայի կողմէ, ամբողջ հորիզոնի բարձունքներուն վրայ շուրջանակի զետեղուած թնդամթմերու պաշտպանութեամբ: Դիրութեամբ կը գրաւեն Այն Քերէմը, ու կը մտնեն Օսմանեան պաշտպանող բանակի երկու թելերու միջեւ: Օսմանեան աջ թելն ալ Ռամալլայի կողմէն թշմամիի սուլիմաւոր յարձակումով ետ կը մղուի միմչեւ Լիֆթէ, որով պաշտպանող բանակի ճակատը կը խախտի եւ կը սկսի փախուստն ու խուճապը: Օսմանցիք բանակի ճահաճը դիւրացնելու համար, քանի մը կէտեր պահեցին միմչեւ երեկոյ, ու կը շարունակեն պահել ցարդ (զիշեր ժամը 9):

Երկու անգամ դպրոցի տանիքէն երկաթուղիի կայարանի դաշտը դիտեցի, ռումբերու տարափ մըն էր, որ կը տեղար երկուստեք խլացուցիչ պայթումներով եւ ծուխն ու փոշին մթնոլորտը կը լեցնէր: Թնդամթմի ու միթթալէօզի դժոխային կրակ կը տեղար Անգլիացւոց կողմէ, մանաւանդ, կ'ըսեն, Նէպի Սամուէլի գագաթէն: Նապլուսի ճամբան անանցանելի եղած է, փախուստի միակ ուղին կը մնայ Երիքովի ճամբան: Առաւօտուն արդէն կային բազմաթիւ մեռելներ եւ վիրաւորներ, որոնցմով լեցուեցան հիւանդանոցները: Ոստիկաններն ու փոլիսները հանդիպող Քրիստոնեան եւ հրեան ճակատ կը դրկէին մեռեալ ու վիրաւոր փոխադրելու համար:

Կը կարծուի թէ Երուսաղէմի անկումը շատ մօտալուտ է: Իրիկումն դէմ հրամանատար Ալի Ֆուատ նորըմձայ Փաշան մեկնէր է սպայակոյտին ու Գերման սպաներու հետ: Միւթեսարէֆն ու Բօլխ միւտիրին մեկնել կը պատրաստուին եղեր: Յառաջապահ ձիաւորներ քանի մը կողմերէ մօտեցեր են քաղաքին, ինչպէս միմչեւ Վալախի հրեական հիւանդանոցն, ու ետ են դարձեր:

Դեկտ. 9, Կիրակի: Երուսաղէմ ազատուած: Փառք եւ գոհութիւն Աստուծոյ: Չորս հարիւր տարուան թուրքի անարգ ու բռնապետական լուծը այսօր թօթափեցաւ Սուրբ Քաղաքի վրայն: Կեղեքիչ, հարստահարող, ամբարոյական ու հպատակներու սարսափ ազդող Օսմանեան զինուորականներու եւ պաշտօնականներու տեղ, ամէն ուրեք կ'երեւին Անգլիական ազգի ազգին սպաներն ու զինուորները, որոնք իբրեւ մօր խաշակիրներ ազատութիւն շնորհեցին Սուրբ Երկրին, արդարութիւն եւ հաւասարութիւն բերին ժողովուրդին: Հաւորէմ բնակչութիւնը, քրիստոնեայ, հրեայ թէ մահմեդական, առանց խտրութեան ազգի ու կրօնի մոռցան վերջին երեք տարիներէ ի վեր կրած սարսափները, տառապանքներն ու հարստահարութիւնները: Քաղաքը իստորէմ տօնական երեւոյթ առած է: Խիմղն ու երջանկութիւնը կը ճառագայթեն դէմքերու վրայն: Ամէնքը փողոցները թափած ծանօթ թէ անծանօթ զիրար կը համբուրեն ու կը համբուրուին: Մասնաւորապէս վանքը բնակող հայ գաղթականներու ուրախութեան չափ ու սահման չկայ: Սրտի անհուն գոհունակութեամբ ակամատես եղան Օսմանեան բանակի փախուստին, պաշտօնատուներու եւ զօրանոցներու կողոպուտին: Ածային վրէժնդիր աջը տեսան ծանրացած իրենց դանիներուն վրայ, որոնց ձեռքն կրած էին սարսափներու դառնագոյնը եւ որոնք դիւական ու դժոխային ամէն հնարքներով թրքահայութիւնը մատնած էին մահուան, զուլումի, անբերական կայելի տուայտանքներու, զարհուրելի աղէտներու ու յետին անարգամքի: Այսօրուրն սկսեալ կը քակուին կաշկանդուած լեզուներ՝ գերութեան դարաւոր շղթաներու հետ միասին եւ կարող կ'ըլլանք մեր միտքն ու զգացումները գրի առնել ազատ ու անվերապահ:

Ամբոյնք համառօտիւ արձանագրելու այսօրուան դէպքերը:

Առաւօտեան ժամը 3ին Միթասարէֆ Իդրթէ պէշ կը մեկնի Բուլխ միւտիրին հետ միասին: Մեկնելէ առաջ Պոլսէն ստացած հրահանգին համաձայն գրաւոր հրաման կու տայ Քաղաքապետի փոխանորդ Հուսէյն Ալի Էֆ. քաղաքը յանձնել թշմամիին: Վերջինս գովիւթի մը ու մի քանի երեւելիներու հետ առտուան ժամը 9ին կ'երթայ քաղաքին ծայրը Յովպէի ճամբուն վրայ, հրէից հիւանդանոցէն քիչ մը անդին ու կը սկսի սպիտակ դրօշակ շարժել: Անգլիացի ձիաւոր սպայ մը կը մօտենայ: Փոխ քաղաքապետը կը հրաւիրէ Անգլ. բանակը գրաւել Երուսաղէմը:

(շարունակելի)

Մայիս 25, Շաբաթ երեկոյան Հայաստանի Գերագոյն Նորոչութի մարմանի միջնորդութեամբ Փարիզի հայ գաղութին մերկայացուցիչներուն հետ, աւարտեցաւ «Հայր Մեր»-ով: Ճիշդ է որ այս երկույթը տվորութիւն դարձած է Հայաստանի մէջ ուր հոգեւոր կեանքը, կրօնը կարելի ամենեւնի եռամիտութեամբ քննարկուի իր իրաւունքները: Կարողութեամբ վերջին կը լուծեն. շատ յամար շնորհակալութեամբ աշխարհակալին ու հոգեւորին սահմանները:

Սակայն Փարիզի «Էնթերֆոնիքանթրալ» պամբուլին արհեստի յիշիկուն ոչ մէկ տուեալ ունէր սահմաններ շնորհելու մեզ արարք մը արդարացեալութեամբ: Արեւմտեանի հայութիւնը այսօր չէ որ պիտի տատանի երկմիմ ու երկրի միջեւ, երբ սկսեցին ի վեր տէր եղած է ժամանակակից աշխարհի լաթ դիրքորոշումին: Այդ երեկոյցը կազմակերպուած էր մշկու համար հայութեամբ դարձաւոր կարօտին՝ պետականութեամբ իրականացումը. երբ հարկուր հոգի փութացած էր հոմ, աչիով տեսնելու եւ ակամբ ընդ լսելու համար մեր պետականութեամբ բարձրագոյն մակարդակի մէկ մերկայացուցիչը. ան խօսեցաւ այդ ըմբռնումին պարտադրամբնութեամբ պահանջներուն ու ամով վերջապէս ազգերու իրաւահաստատ անդամ ըլլալու իրականութեամբ մասին:

Նոյն օրը Փարիզի եկեղեցի մոկելոյց էր Սարգսյանի հերոսներուն յիշատակը ու արարողութիւնը աւարտած էր «Սարգսյան» երգին մեղեդիով. իսկ երեկոյան, աշխարհի մտաւոր մեր մշտուն կը կմտուր «Հայր Մեր»-ով: Ի՞նչպէս պէտք է մեկնարկեն երեկոյցը. ժամանակը չէ՞ հասած տակաւին իրական կամ մայմի ու պետականութեամբ տէր ազգի իրավունքներուն սահմանագիծը որոշելու եւ ըմտելու մեզի արժանին:

Զմտածուեցա՞ւ բնաւ թէ այդ «Հայր Մեր»ը հայկական մեր պետականութեամբ համդէպ արհամարհանք պիտի մշակուի...:

ԲԱՑ ՆԱՄԱԿ
ՊԱՏՈՒԱԲԱՆ ԽՐԵԱԳՐՈՒԹԵԱՆ
«ՅԱՌԱՋ» ՕՐԱԹԵՐԹԻՆ Ի ՓԱՐԻԶ

Ուղղակի գարմանքով եւ մեծ վերոգումով կարողացին «Յատադ» 30 Մայիս 1991 թիւին մէջ, «Անկոյ Հայր Մեր»ը խորագրով յաղուած թ. Արփի ստորագրութեամբ: Երանի թէ յարգելի յարուածագիւրը իր այս անձնական կարծիքը իրեն յայտարարեցին: «Յատադ» ընթերցողներուն չհամարձակուի: Կարծելով թէ՛ «Հայր Մեր»-ով վերջացնել հանդիպում մը Հայաստանի Գերագոյն Նորոչութի նախագահին հետ և... Հայկական նոր պետականութեամբ հանդէպ արձամարտած պիտի նշանակուի...:

Իրապէս հասկցածք թէ՛ ի՞նչու կամ ի՞նչպէս արձամարտածք պիտի նշանակէր. Կոնգրէսը լուսարձանութիւն մը: Արդեօք պահպանի մը սրահին մէջ «Հայր Մեր» երգելը հեղանակ մըն է կամ թէ պարզապէս ֆրանսացիներուն առջեւ ամօթի՞ գգամ մը...:

Այն ատեն ի՞նչ տարբերութիւն կայ անաստեղծ եւ դիկտատոր անձինքի մը եւ ժողովրդավարական իշխանութեան միջեւ:

Նախ քանք թէ խորապէս որքա՞ն ուրախ ենք որ մեր Հայրենիքին մէջ եօթնամասուն տարին ինչ ոչ եւ ամուլ գաղափարախօսական պատճառներով կրօնը արգելուած էր, եւ այսօր կրօնական լայն ազատութիւն կը վայելէ մեր ժողովուրդը: Մենք որ միշտ նպատակ եղած ենք թէ աշխարհի առաջին պետական քրիստոնեայ ժողովուրդը եղած ըլլալուն համար 301 թուականին, մեր Տրդատ թագաւորին օրով եւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորի շարժարաններով եւ քարոզութեամբ մեր առաջնահիշէն եկեղեցին վերածուեցաւ եւ՝ Իրապետական Ս. Աթոռի ի Ս. Էջմիածին, եւ այսպէս, զարեւր շարունակ ապրած ենք մեր հաստատ եւ «Հայր Մեր»-ով: Դարերու ընթացքին կրօնացած ենք մեր թագաւորութիւնները, նախարարութիւնները եւ կուսակցութիւնները, սակայն ո՛չ մեր եկեղեցին եւ իր Տէրութեան Ազգիքը: Հայ եկեղեցին դարեւ շարունակ Հայ ժողովուրդին երաշխիքը եղած է: Որովհետեւ մեր իմաստուն Հայրապետները երբեք չեն

փութած իրենց հիւանդ ոչխարը տարի առողջ գալլին հետ: Եւ մանաւանդ այսօր, մեր Հայրենիքը իր ճգնաժամային օրերը եւ ժամերը: Ոչ մէկ յոյս Սովետական իշխանութենէն, ոչ ալ՝ Եւրոպայէն բացի մեր բազմաշարժը Լուսաւորի Աստուծոնէն. եւ որքա՞ն պէտք ունի «Անկոյ Հայր Մեր»ին, անոր զօրութեան եւ հրաշքին:

Պէտք է աւելցնենք թէ Ազգիքը չի պարտադրուի ալ՝ միայն մարդու մը սրտին եւ հոգիին կրնայ բոլորի, ինչպէս Յիսուս ալ այս Տէրութեան Ազգիքը սորվեցուց իր աշակերտներուն ինքզինքին վրայ (ՂԿա. ԺԱ. 2-4): Ու՛րեմա՛, այսօր Հայրենիքի մէջ մեր ժողովուրդը սկսած է «Հայր Մեր» ըսել ամէն հաւաքովի կամ հանդիպումի աւարտին եւ նոյն ատեն հրաւիրել է մեզի՝ Արեւմտահայութեան, որ կրկնենք «Հայր Մեր»ը երգելով վերջերս երեք հազար հոգիներ մեծ ցոյցի մը աւարտին, ֆրանսական ամէն գոյնի եւ հոսանքի պատկանող կուսակցական դէմքերու ներկայութեան: Արդեօք մենք ալ չարահամարձեք նշանակեցինք մեր նոր պետութեան հանդէպ:

ՎԱՃԷ Մ. ՎՐԹ. ԻԳՆԱՏԻՍՈՒՅԱՆ
Մարտի, 8 Յունիս, 1991

ՀԱՐՈՒՏԻ ՈՐԴԻՈՅՆ ՊԱՆԴԽՏՈՒԹԻՒՆԸ

- 1) Ատա, սըրտիս, տամս միակ զաւակն ես դուն,
Սիրուն դըստրիկս, է դէմքդ մօրդ դէմքին պէս,
Վերջին հեղ ծաւի աչերդ ժըպտում
Տեսայ, զատուեցանք բայց ոչ այժմ իմչպէս,
Ապա յոյսով մը . . . Արթընցայ ցունցով մ'ես:
Ջըրերն այժմ կ'ուռչին շուրջըս ու վերէն՝
Կը սուլեն ահա հովերն բարձրաձայն,
Կը մեկնին բայց ո՛ւր, ժամեր անցեր են,
Երբ իմձ Ալպիոմի եզերքներն ցաւ, խիմդ տալէ դադրեր են:
- 2) Նորէն ջրերու վրայ, այ՛ո անգամ մ'ալ.
Ներքեւս ալիքներ մը ժոյգներու պէս՝
Տիրոջը ծամօթ ու կամակատար,
Ուր կ'առաջնորդեն բայց չեն գիտեր ես,
Կ'ողջունեն սակայն աղմուկն, կայմը վէս,
Թէպէտ դողդըղայ ամ որպէս եղէզ
Բուքն առագաստը ընէ կտոր-պատառ,
Ես ժայռէ մ' պոկուած զերթ սէզ մը անպետք՝
Պիտ' երթամ ուր որ ալիքն զիս տամի հովերն բանամ թեք:
- 3) Կեանքիս զարումին քերթուած եմ հիւսած,
Թափառ՝ շրջիկ մ'տխուր մտածմանց մասին ես,
Ջեռք կ'առնեմ միւթն այն ատեն ըսկըսած.
Հետս եմ բերած զայն—խուժող հովին պէս
Ամպն առաջ մըղող—հոն կամ սըրտակէզ
Մտածման ակոսներ եւ արցունք չորցած,
Որ կը թողուն հետք մ'ամուլ իմ սըրտէս,
Ուր անցնող դանդաղ տարիքներէն մնաց
Աւագ, որուն մէջ ծաղիկ մ'անգամ դեռ չէ բուսած:
- 4) Պարման տարիքիս զգացումէն խիմդ—ցաւի
Թերեւս տաւիղս, սիրտս լար մը կորցրած ըլլամ,
Թ'երգել փորձեմ մոյմ երգն՝ զոյգն այդ ցընցըլին,
Ուրեմն զուր պիտի փորձեմ երգել զայն,
Թ'եւ տըխուր անոր եմ կառչած սակայն,
Որ անով փըրկուիմ մաշող երազէս
Անձնական վըշտիս կամ ուրախութեան
Մոռացութիւնով, անոր ուրեմն ես,
Թ'եւ ուրիշ ոչ ոք, երախտապարտ եմ եւ զոհ այս միւթէս:
- 5) Մեծցողը՝ ցաւի աշխարհին մէջ մեր,
Որ ոչ տարիքով, արարքով մըտաւ
Խորքերը կեանքին, զարմանք չըսպասեր,
Ջի գիտէ ամ թէ՛ սէր, վիշտ, միգ, համբաւ,
Տեմչ փառքի ալ չեն կարենար բընաւ,
Սուր դամակով լուռ իր սիրտը ճեղքել.
Գիտէ թ'իմչու միտքն կ'ուզէ քարանձաւ՝
Բազում հոգեղէն էութիւններով,
Որոնք թէն հիմ, անգոր չեն, կ'ուզեն բնակիլ հոգեհմայից քով:

Թարգ. Մուրատ Մանուկեան

Ս. Էջմիածնի Հոգեւոր Գերագոյն Խորհրուրդի Նոր Կազմը

Ամենայն Հայոց Հայրապետ Վազգէն Ա. հրապարակած է Հոգեւոր Գերագոյն Խորհուրդին նոր կազմը, որ Վեհափառին նախագահութեամբը բաղկացած է հետեւեալ անդամներէ. -

Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարք

ԹՈՐԳՈՄ Արքեպս. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ Պատուոյ Ատենապետ

Թուրքիոյ Հայոց Պատրիարք

ԳԱՐԵԳԻՆ Արքեպս. ԳԱԶԱՆԺԵԱՆ, Պատուոյ Ատենապետ

ՍԻՈՆ Արքեպս. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ, Ատենապետ, **ՎԱԶԷ Արքեպս. ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ** (Առաջնորդ Ամերիկայի Արեւմտեան Թեմի), **ՆԵՐՍԷՍ Արքեպս. ՊՈԶԱՊԱԼԵԱՆ**,

Դիւանապետ Մայր Աթոռի), **ԱՐՄԷՆ Եպս. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ** (Առաջնորդ Գուգարքի Թեմի), **ԳՐԻԳՈՐԻՍ Եպս. ԲՈՒՆԻԱԹԵԱՆ** (Առաջնորդ Շիրակի Թեմի), **ՊԱՐԳԵՒ Եպս. ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ** (Առաջնորդ Արցախի Թեմի), **ԳԱՐԵԳԻՆ Եպս. ՆԵՐՍԻՍԵԱՆ**, (Առաջնորդական Փոխանորդ Արարատեան Թեմի), **ԽԱԺԱԿ Եպս. ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ** (Առաջնորդ Ամերիկայի Արեւելեան Թեմի), **ԳՐԻԳՈՐ ԽԱՆԺԵԱՆ**, **ՊԻՈՆ ՅԱԿՈԲԵԱՆ**, **ՅԱԿՈԲ ՓԱՓԱԶԵԱՆ**, **ԱՐՄԷՆ ՓԱՓԱԶԵԱՆ**:

ՀԱՅ ՀՈԳԵՒՈՐԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՒԱՔ ՆԻՒ ԵՈՐՔԻ ՄԷՋ

Յունիս 17 - 21 շրջանին Պրոմքս, Նիւ Եորքի Քարտիմըլ Սփիլմըմ Կեդրոնին մէջ տեղի ունեցաւ Հայ հոգեւորականներու միջազգային հաւաք՝ մասնակցութեամբ առաւել քան վաթսուն եկեղեցական հայրերու, որոնք եկած էին Հայաստանէն եւ այլեւայլ երկիրներէ:

Սոյն համագումարը՝ առաջինը իր տեսակին մէջ, առիթ ընծայեց որ հոգեւորականութիւնը զիրար ճանչնայ: Հաւաքին հրաւիրուած էին Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ բոլոր Արքեպիսկոպոսները, Եպիսկոպոսները, վարդապետները, արեւմտեան եւ քահանաները: Նիստերու մասնակցող հայրերը արծարծեցին զանազան հրատապ հարցեր, որոնք կը ծառաման այսօր հայ հոգեւորականութեան առջեւ, ինչպէս հոգեւոր վերազարթօնը Հայաստանի մէջ եւ ի սփիւռս աշխարհի, ծիսական բարեկարգութեան պահանջը, դպրեվանքերու համար ուսումնական միակերպ ծրագրի մը մշակումը եւ երիտասարդութիւնն ու եկեղեցին:

Հոգեւորականաց հաւաքը կազմակերպուած էր օրհնութեամբ Ն. Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Վազգէն Ա. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի: Վեհափառը գրով եւ բանի իր ուրախութիւնը յայտնած էր որ Եկեղեցւոյ իշխանները, այսինքն Եպիսկոպոսները, եւ հոգեւորականները քով քովի պիտի գային Եկեղեցւոյ հիմ հայրերու մօտ՝ խորհրդակցելու համար եկեղեցին շահագրգռող լուրջ հարցերու մասին:

Հակառակ այն իրողութեան որ հոգեւորականաց հաւաքը խորհրդակցութեան բնոյթ ունէր քան թէ պաշտօնական մուկրապետական հանգամանք՝ Գերշ. Տ. Խաթակ Եպս. Պարսամեան, Ամերիկայի Արեւելեան Թեմի Առաջնորդը, իր բարեգալստեան խօսքին մէջ յայտնեց որ ժողովին մասնակցող հոգեւորականներ կրնային ընել առաջարկներ, թելադրութիւններ եւ մոյմիսկ առնել որոշումներ՝ Եկեղեցւոյ ապագայ ընթացքը յստակացնելու համար:

Հայ Եկեղեցւոյ մուկրապետական աթոռներէն իւրաքանչիւրը կը մասնակցէր հաւաքին մերկայացուցիչներով: Մայր Աթոռէն ժամանած էին Գերշ. Տ. Պարգեւ Եպս. Մարտիրոսեան, Հոգշ. Տ. Աբրահամ Վրդ. Մկրտչեան եւ Հոգշ. Տ. Աբել Աբեղայ Օղլուգեան: Երուսաղէմի Առաքելական Աթոռը կը մերկայացնէին Գերշ. Տ. Յակոբ Եպս. Վարդանեան, որ կը փոխարինէր Տ. Թորգոմ Պատրիարքը, եւ Հոգշ. Տ. Ամուշաւան Ծ. Վրդ. Զղջամեան: Իսկ Կ. Պոլսոյ Պատրիարքութեան, մերկայացուցիչներն էին Գերշ. Տ. Մեսրոպ Եպս. Մուրաֆեան եւ Արժշ. Տ. Գրիգոր Քհնյ. Տաւատեան: Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնը մերժած էր ռեւէ մերկայացուցիչ առաքելու:

Հոգեւորականաց հաւաքի կազմակերպման զօրավիգ կանգնեցաւ Հ. Բ. Ը. Միութեան Նախագահ Տիկին Լուիզ Սիմոն, որ հոգաց համագումարի բոլոր ծախքերը:

Ժողովական Հայրեր մախազահութեան պաշտօնին ընտրեցին Ամերիկայի Արեւմտեան Թեմի Առաջնորդ Գերշ. Տ. Վաչէ Արքեպս. Յովսէփեանը, իսկ մախազահութեան որպէս անդամ՝ Եգիպտոսի Թեմի Առաջնորդ Գերշ. Տ. Զաւէն Արքեպս. Զիմշինեանը, Կեդր. Եւրոպայի Հայրապետական Պատուիրակ Գերշ. Տ. Մեսրոպ Եպս. Գրիգորեանը եւ Գերշ. Տ. Խաթակ Եպս. Պարսամեանը:

Վաչէ Սրբազան Հայրը իր զեկոյցին մէջ բազմաթիւ հարցեր մերկայացուց՝ ժողովի միւր դարձնելու համար: Նիստերու միջոցին, մերկայ գտնուող տասնէնչորս Եպիսկոպոսներ առանձին համոզուեցան խօսելու համար Եկեղեցւոյ մուկրապետութիւնը շահագրգռող այլեւայլ հարցերու մասին:

Ժողովական հայրերը բաժնուեցան վեց խումբերու մկատի առմելու համար հետեւեալ հարցերը.-

. Պետութիւն եւ Եկեղեցի փոխ-յարաբերութիւնը՝ մախագահութեամբ Յովնատամի Առաջ-մորդ Գերշ. Տ. Ոսկան Եպս. Գալփագեանի:

. Քրիստոնէական դաստիարակութեան գործը Հայաստամի մէջ՝ մախագահութեամբ Գամատայի Առաջմորդ Գերշ. Տ. Յովման Եպս. Տէրտէրեանի:

. Յարամուսութիւններ եւ աղանդներ՝ մախագահութեամբ Գերշ. Տ. Մեսրոպ Եպս. Մու-թաֆեանի:

. Միութեան հարցը՝ մախագահութեամբ Գերշ. Տ. Զաւէն Արքեպս. Չիմչիմեանի:

. Երիտասարդական շարժումներ՝ մախագահութեամբ Աւստրալիոյ Առաջմորդ Գերշ. Տ. Աղան Եպս. Պալիօգեանի:

Իւրաքանչիւր խումբի մախագահը ընդհանուր հաւաքիմ մերկայացուց իր խմբակի ըրած առաջարկներն ու թելադրութիւնները որպէսզի կարծիքներու փոխամակութեան առիթ տրուի: Ասոնմէ գատ մերկայացուցեան մաեւ զամազան դասախօսութիւններ. -Պարզեւ Եպս. խօսեցաւ «Ղարաբաղի այսօրուան հոգեւոր եւ քաղաքական կացութեան մասիմ», Հ. Աբրահամ Մկրտչեան՝ «Հոգեւոր վերազարթումը Հայաստամի մէջ եւ Քրիստոնէական Քարոզչական Կեդրոնի գործունէութիւնը» միւթիմ շուրջ, Մեսրոպ Եպս. Գրիգորեան՝ «Հոգեւոր վերազարթումը Սփիւռքի մէջ» միւթիմ շուրջ, Զաւէն Արքեպս. Չիմչիմեան՝ «Հայ հոգեւորականիմ դերը համայնքայիմ կեանքիմ մէջ», Հ. Սասուն Վրդ. Զմրուխտեան՝ «Երիտասարդութիւնը եւ Հայ Եկեղեցիիմ» միւթիմ շուրջ, Տ. Մեսրոպ Քհմյ. Սա-րաֆեան «Հայ Եկեղեցւոյ առաքելութիւնը եւ դերը» միւթիմ շուրջ, Տ. Վազգէն Քհմյ. Մովսէսեան՝ «Թեքնոլոժիք միջոցներու օգտագործումը փոխ-յարաբերութիւններ զարգաց-մելու համար», Հ. Եզմիկ Վրդ. Պալեան՝ «Դպրեվանքներու համար միանէ ծրագիր մը որդեգրել» միւթիմ շուրջ: Այս մասիմ արտայայտուեցան մաեւ Հոգշ. Տ. Ամուշաւան Ծ. Վրդ. Զղջանեան՝ շեշտելով Երուսաղէմի Ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի պարագան, եւ Տ. Մարտիրոս Քհմյ. Ծեւեան՝ Ս. Ներսէս Աստուածաբանական Դպրոցի կացութիւնը, եւ Հ. Արէլ Արդ. Օղլուգեան՝ Ս. Էջմիածնի հոգեւոր ճեմարանիմ մասիմ: Արժ. Տ. Ներսէս Քհմյ. Ներսէսեան խօսեցաւ հայկական ապտուածաբանական հանդէսի մը կարելիութեան մասիմ:

Համագումարը ի մասնաւորի երկար ժամանակ տրամադրեց խօսելով յարամուսական եւ աղանդաւորական շարժումներու տարածման մասիմ Հայաստամի մէջ: Հոգեւորականներ անհրաժեշտ տեսան որ Եկեղեցւոյ եւ Գթութիւն բարեգործական միութեան գործունէութիւնը համադրուի եւ Հայ Ժողովուրդը հայրենիքի մէջ իր հոգեւոր սնունդը ստանայ ուղղակիօրէն Մայր Եկեղեցիէն:

Հոգեւորականաց հաւաքը որոշեց զօրավիզ կանգմիլ Հայ Քրիստոնէական Քարոզչու-թեան Կեդրոնիմ: Ամոր առաքուող օգնութիւնը պիտի տնօրինէ մասնաւոր յանձնախումբ մը, որում կ'ամղամակցիմ Տ. Յովման Եպս., Տ. Գրիգոր Քհմյ. Հայրապետեան, Տ. Վրթանէս Ա. Քհմյ. Գալայնեան, Տ. Գարեգիմ Քհմյ. Գասպարեան եւ Տ. Մեսրոպ Քհմյ. Սարաֆեան:

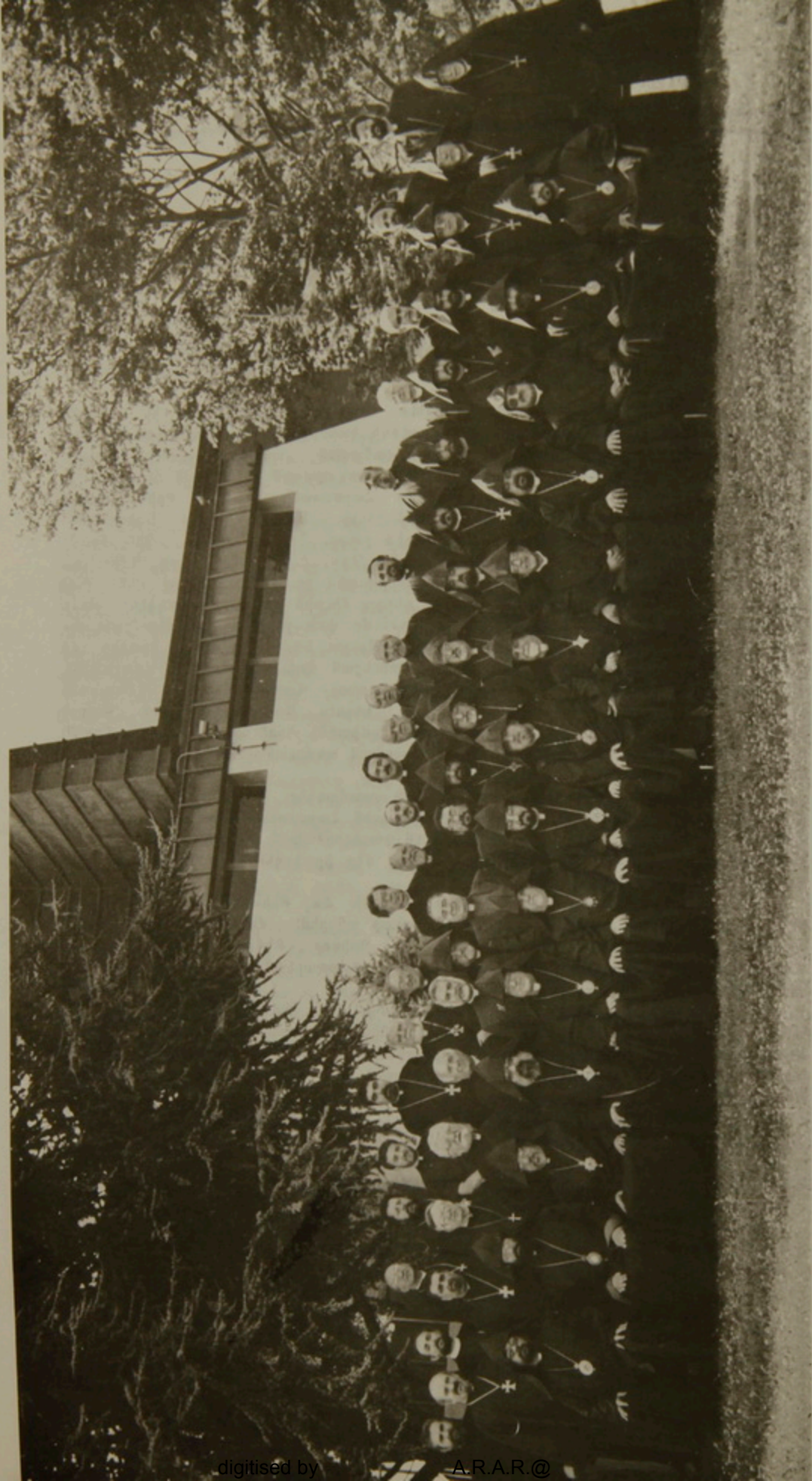
Հայաստամի կառավարութեան ուղղուած մամակիմ մէջ, հաւաքի մասնակիցները բաղ-ձամբ յայտնեցիմ որ Հայ Եկեղեցիիմ պաշտօնապէս մկատուի Հայաստամի ազգայիմ եկեղե-ցիիմ: Իւրաքանչիւր դասախօսութեան վերջաւորութեան եղան հարց-պատասխան: Հաւաքը որոշեց աստուածաբանական հանդէս մը հրապարակել Տ. Ներսէս Քհմյ. Ներսէսեանի խմբագրութեան մերքեւ:

Ուրբաթ օրուայ միստիմ մերկայ էր մաեւ Հ. Բ. Ը. Միութեան ցկեանս մախագահ Տիար Ալէք Մամուկեան, որ խօսք առաւ եւ հակիրճ ուղերձ մը ըրաւ:

Հայ հոգեւորականաց հաւաքի ատենագրութիւնը՝ հանդերձ դասախօսութիւններու բնագիրներով եւ յարակից այլեայլ միւթերով, պիտի հրատարակուի առանձիմ հատորով:

ԴԻԻԱՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆԻ

Տխրունի

Տ. ՍԻՈՆ ԱՐՔԵՊՍ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ
(1906 - 1991)

Մեծ վիշտով իմացամբ վախճամմամ լուրը Հայց. Եկեղեցւոյ ամենէն տարեց իշխա-
մաւորիմ, որ տեղի ունեցած է Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի մէջ Յուլիս 16իմ, 85-ամեայ
տարիքի մէջ:

Համգուցեալը, Միաբան Ս. Աթոռոյ, վերջիմ էր Մեծ Եղեռնի տարագրութեմէն
վերապրած Վանցի վարդապետներու սերունդիմ եւ վերջիմը 1930-իմ ձեռնադրուած իմը
վարդապետներու:

Ծնած է Կիրաշէն, Վան, 1906իմ: Տարագրութեան սարսափները ընտանեօք ճաշակած,
ապա որբացած՝ հազարաւոր տարեկիցներու եւ բախտակիցներու հետ մտած է Արարատեան
Որբամոցը, հասնելու համար Երուսաղէմ 1922իմ, ուր երկու տարիներ ետք զիմը կը
գտնենք Ժառանգաւորաց Վարժարանի ուսանողութեան շարքիմ:

1926իմ Դուրեան Պատրիարքէն կը ձեռնադրուի սարկաւագ, իսկ ընծայարանի բաժիմը
աւարտելէն ետք, 1930ի Յունիս 22իմ՝ կուսակրօմ արեղայ, մեծամուն Պատրիարքի վախ-
ճանումէն երկու ամիսներ ետք: Զեռնադրիչ Պատր. Տեղապահ Տ. Մեսրոպ Արքեպս. Նշան-
եան անոր Սարգիս անունը կը փոխէ Սիոնի, անունը մուխրական այն բարձունքիմ, որուն
վրայ կոթողուած է Ս. Յակոբեանց Մայրավանքը:

Տարի մը ետք իր վարդապետական գաւազանը կ'ընդունի եւ կը դասաւանդէ Ժառան-
գաւորաց եւ Ս. Թարգմանչաց Վարժարաններէն մերս: Միմչեւ 1938, ատեն մը կը վարէ
Կալուածոց Տեսչութիւնը, ապա կը մեկնի Միացեալ Նահանգներ:

40 երկար տարիներ, Սիոն վարդապետ (ապա եպիսկոպոս՝ 1945իմ, ձեռնադրութիւնը
ընդունելով մորթմտիւր Տ.Տ. Գեորգ Զ. Հայրապետէն) կը պաշտօնավարէ Ամերիկայի մէջ,
մախ հովիւ Փրովիտենսի, Տիբորթի, ապա Նիւ Եօրքի շրջանիմ, յետոյ Առաջնորդական
պաշտօնի կոչուելով Հարաւայիմ Ամերիկա եւ, 1958-իմ՝ Հիւսիսայիմ Ամերիկայի Արե-
ւելեան Թեմիմ, միմչեւ 1966: Այդ շրջանիմ Սիոն Սրբազան ունեցած է կազմակերպչական,
վարչական ու գրական արդիւնաւետ գործունէութիւն: Արդէն իր եպիսկոպոսացման առիթով
Հայրենիք մեկնած ատեն պատրաստած էր «Ամիս մը ի Հայրենիս» գործը, զոր հրատարակեց
Ամերիկա: Տարիներով վարած է խմբագրութիւնը Նիւ Եօրքի Առաջնորդարանի պաշտօնաթերթ
"Հայաստանեայց Եկեղեցի"ի: Իր գիրքերէն ամենէն ուշագրաւն է "Աւետարանի պատգամե-
րը", ժողովածոյ մը քարոզներու, որուն երրորդ հատորն ալ, քիչ մը աւելի միհար,
լոյս տեսաւ քանի մը տարիներ առաջ: Իր աշխատութիւններէն յիշենք՝ "Քրիստոնէական
Դաստիարակութիւն", "Քարոզգիրք", "Վանական Յուշեր", «Աւետարանի մամբով»: Իր
գրութիւններուն վերջիմ հատորը եղաւ "Խորհուրդ եւ Խօսք" աշխատութիւնը, տպուած
Էջմիածնի մէջ:

Սիոն Սրբազան ծառայած է ման որպէս Հայրապետական Պատուիրակ Եփպտոսի, Սու-
տանի եւ Եթովպիոյ:

Գործէ քաշուելէ ետք, յառաջացեալ տարիքիմ, Սիոն Արքեպս. գովելի մտածումը
ունեցաւ տեղափոխուելու Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնիմ, ուր
Հայոց Կաթողիկոսի հրաւերով դասեր ստանձնեց հոգեւոր
ճանապարհի մէջ, ընտրուելով
ճան Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդի անդամ եւ ատեմապետ:

1980իմ Երուսաղէմ եկաւ եւ մասնակցեցաւ Միաբանութեան անդամներուն հաւաքիմ:
Իր ետիմ կը ձգէ վաստակաշատ ու մուխրեալ հոգեւորականի մը համբաւը:
"Սիոն", յամուն Ամեն. Ս. Պատրիարք Զօր եւ Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան,
յաւերժական համգիտ կը հայցէ բազմարդիւն իր պաշտօնի բարի հոգւոյմ:

Նորին Ամենապատուութիւն
Տ. Թորգոմ Արքեպիսկոպոս Մամուկեան
Պատրիարք Երուսաղէմի

Խոր վշտով յայտնում եմք ձեզ որ Յուլիսի տասնըվեցիմ լոյս առաւօտեան բարեպաշտօրէն ու խաղաղ ի Տէր համգիաւ Տէր Սիոն Արքեպիսկոպոս Մամուկեան: Մայր Աթոռ սուգի մէջ է: Համգուցեալը մեր Սուրբ Եկեղեցում իր ամբողջ կեանքով մուխրուած, ուխտապահ ու ամբասիր բարձրաստիճան հոգեւոր սպասաւոր էր որ հոգիւն աւանդեց իր պարտքը լիութեամբ կատարած Հայ Եկեղեցու եւ ժողովուրդի համդէպ: Թող Տէրը խաղաղութեամբ ըմդումի մրա արդար հոգիւն երկնային յաւերժական խաղաղութեան աշխարհում: Տէր Սիոն Արքեպիսկոպոսի անշուշտացած մարմինը կ'ամփոփուի Սուրբ Գայանէի վանքում Հիմզաբքի 18 Յուլիսին: Յիշատակն արդարոց օրհնութեամբ եղիցի: Ամէն:

Վազգէն Առաջին Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց

Երուսաղէմ, 17.7.91

Նորին Ս. Օծութիւն
Տ.Տ. Վազգէն Առաջին
Ծայրագոյն Պատրիարք
եւ Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց
Ի Ս. Էջմիածին:

Վեհափառ Տէր,

Մեր եւ Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան ցաւակցութիւնը կը յայտնենք Ձերդ վեհափառութեան Աստուծոյ մուխրեալ ծառային եւ մեր սիրեցեալ եղբօր Սիոն Սրբազանի վախճանումին առիթով: Յուլիս քսանըմէկին Սուրբ Յարութիւն Տաճարին մէջ յրմթացս սուրբ պատարագի հոգեհամգիստ պիտի կատարենք:

Խոնարհաբար

Թորգոմ Արք. Մամուկեան
Պատրիարք Երուսաղէմի

Նորիմ Ամենապատուութիւն
Տ. Թորգոմ Արքեպիսկոպոս Մանուկեան
Պատրիարք Երուսաղէմի

Ծանր վշտով յայտնում ենք ձեզ որ Յուլիսի վեցիմ զինեալ Օմամականներ յարձակում գործած են Արցախում Գամձասարի պատմական Վանքի վրայ, ահաբեկած են եկեղեցու աշխատւորներին եւ տապալած են Վանքի շրջափակում գտնուող Ղարապաղի Հայ իշխանների հնադարեան գերեզմանաքարերը, զէմք փնտռելու պատրուակով: Այս ամօրէն սրբապղծութեան մասին մեր բողոքի խօսքը ուղարկած ենք Մոսկուա պետական բարձր մարմիններին եւ եկեղեցիների Համաշխարհային Խորհրդին: Առ Աստուած աղօթեցէք մեր տանջահար ժողովրդի փրկութեան ու խաղաղութեան համար:

Վազգէն Առաքին Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց

ՍՕՆԱ ՄԱՅՐԱՊԵՏ ՎԱՆԵՐԵԱՆ

1989ի վերջին օրերում կը վախճանէր Ս. Աթոռոյս վերջին մայրապետը: Իսկ 1990ի ընթացքին Ս. Քաղաք կը ժամանէր Սօմա Վաներեան, փափաք յայտնելով որ ընդունուի Վանուցս Մայրապետաց շարքէն մերս: Իր խնդրանքը ընդունուած ըլլալով, Ծաբաթ, 31 Օգոստոսի առաւօտուն, Ս. Պատարագի սկզբնաւորութեան, ամ մասնաւոր օրհնութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր ձեռքէն կ'ընդունէր Մայրապետական քօղմ ու զգեստը:

Սօմա Մայրապետ ծնած է Սայտա (Լիբանան) 2 Հոկտ. 1942ին:

20 Օգոստոս 1990ին եկած է Երուսաղէմ:

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

Եկեղեցականք-Բեմականք

Ուր. 5 Յուլիս.- Նախատոմակին ի Ս. Յակոբ մախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Եպս.:

Շր. 6 Յուլիս.- ԵՐԿՈՏԱՍԱՆ ԱՌԱՔԵ-ԼՈՅՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Պողոսի վերմատարամ մէջ: Ժամարարմ էր Հոգշ. Տ. Բագրատ Աթղ. Պարմէքեան:

Կիր. 7 Յուլիս.- ԲԱՐԵԿԵՆԴԱՆ ՎԱՐ-ԴԱՎԱՌԻ ՊԱՀՈՅ: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերմատարամ մէջ: Ժամարարմ էր Հոգշ. Տ. Անուշաւան Ծ. Վրդ. Զոյաճեան: Բարոզեց Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Ուր. 12 Յուլիս.- Նախատոմակը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Էջմիածին մատարամ մէջ: Համդիսապետն էր Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպս.:

Շր. 13 Յուլիս.- ՅԻՇԱՏԱԿ ՏԱՊԱՆԱԿԻՆ: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Էջմիածին: Ժամարարմ էր Հոգշ. Տ. Ռուբէմ Վրդ. Յովակիմեան:

- ԿԵՍՕՐԷ ԵՈՐ, ԱՄԵՆ. Ս. Պատրիարք Հայրը "Հրաշափառ"ով մուտք գործեց Մայր Տաճար, ուր Այլակերպութեան մեծահամդէտ մախատոմակին եւ ամօր յաջորդող Տեառնեղբոր Գահակալութեան տարեդարձի համդիսութեան մախագահելէ ետք, թափօրով - Ս. Աթոռոյ մաղթերգ "Օրհնեցէք զՏէր"ի երգեցողութեամբ - բարձրացաւ Պատրիարքարան:

- Իրիկմաղէմին, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած "Եկեցե՛ք"ի եւ Հսկման կարգերուն նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Եպս.:

Կիր. 14 Յուլիս.- ՎԱՐԴԱՎԱՌ (ՏՕՆ ԱՅԼԱԿԵՐՊՈՒԹԵԱՆ ՏԵԱՌԻ): Օրուան համդիսաւոր Ս. Պատարագը՝ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատոյց եւ քարոզեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը:

- ԿԵՍՕՐԷ ԵՈՐ, Մայր Տաճարին մէջ կատարուած "Ամդաստան"ին նախագահեց Գերշ. Տ. Սեւան Եպս.:

Բշ. 15 Յուլիս.- ՅԻՇԱՏԱԿ ՄԵՌԵ-ԼՈՅ: Մայր Տաճարի Ս. Գլխաղիի մատարամ մէջ պատարագեց Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պողոսեան: Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը մախագահեց հոգեհամզոտեան պաշտամունքին:

Ուր. 19 Յուլիս.- Նախատոմակին ի Ս. Յակոբ մախագահեց Գերշ. Տ. Սեւան Եպս.:

Շր. 20 Յուլիս.- Ս. ԹԱԴԵՈՍԻ ԱՌԱ-ՔԵԼՈՅՆ ԵՒ ՍԱՆԴԽՏՈՅ ԿՈՒՍԻՆ: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիի: Ժամարարմ էր Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէթեան:

Կիր. 21 Յուլիս.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերմատարամ մէջ: Ժամարարմ էր Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Աթոռի Միաբան Հոգշ. Տ. Անուշաւան Ծ. Վրդ. Դանիէլեան, որ Ամերիկայէն հիւրաբար կը գտնուէր Ս. Աթոռ: Հոգշ. Հայրը քարոզեց, ամդրադառնալով երէկուան Թաղէոս առաքելի եւ Սանդուխտ կոյսի տօնին: Գերշ. Տ. Սեւան Եպս. կարդաց կենսագրութիւնը Ս. Էջմիածնայ մէջ վերջերս վախճանած Սիմ Արքեպս. Մանուկեանի եւ մախագահեց ամօր հոգւոյն համար կատարուած հոգեհամզոտեան պաշտամունքին:

Շր. 27 Յուլիս.- Ս. ՈՐԴԻՈՅ ԵՒ ԹՈՌԱՆՅ Ս. ԳՐԻԳՈՐԻ ԼՈՒՍԱՌՈՐՁԻՆ: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիի: Ժամարարմ էր Հոգշ. Տ. Գուսան Վրդ. Ալմանեան:

Կիր. 28 Յուլիս.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ քաղաքիս արեւմտեան բաժմին մէջ գտնուող Ս. Գր. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ: Ժամարարմ էր Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պողոսեան: Բարոզեց Հոգշ. Տ. Անուշաւան Ծ. Վրդ. Զոյաճեան:

Շր. 3 Օգոստ.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիի: Ժամարարմ էր Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Կիր. 4 Օգոստ.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերմատամ մատարամ մէջ: Ժամարարմ էր Հոգշ. Տ. Անուշաւան Ծ. Վրդ. Զոյաճեան: Բարոզեց Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պողոսեան:

Շր. 10 Օգոստ.- ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՅՆ ԱԹԱՆԱԱԻ ԵՒ ԿԻՐԵՂԻ, ԵՒ ԳՐԻԳՈՐԻ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԻՆ: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիի: Ժամարարմ էր Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէթեան:

Կիր. 11 Օգոստ.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերմատարամ մէջ: Ժամարարմ էր Հոգշ. Տ. Մեսրոպ Վրդ. Ասողկեան, որ մանկ քարոզեց: Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպս. մախագահեց «Սաղոզօրհնէք»ի արարողութեան:

Բշ. 12 Օգոստ.- Այսօր սկսան Ա. Աստուածածնայ Վերափոխման տօնը կամիող կէս-հանդիսաւոր պատարագները՝ Գեթսեմանիի Ա. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ա. Գերեզմանին վրայ:

Ծր. 17 Օգոստ.- ԵՓԵՍՈՍԻ Ա. ԺՈՂՈՎԱՆՅՆ (431): Ա. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ա. Աստուածածին: Ժամարարմ էր Հոգշ. Տ. Աւետիս Արդ. Իփրանեան:

Կիր. 18 Օգոստ.- ԲԱՐԵԿԵՆԴԱՆ Ա. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՊԱՀՈՅ: Ա. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ա. Աստուածածին: Ժամարարմ էր Հոգշ. Տ. Գուսան Վրդ. Ալմանեան: Քարոզեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Եպս.:

Ուր. 23 Օգոստ.- Նախատօնակը պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին կից՝ Ա. Էջմիածին մատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան:

Ծր. 24 Օգոստ. ՏՈՆ ԾՈՂԱԿԱՄԻ Ա. ԷԶՄԻԱԾՆԻ: Ա. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ա. Էջմիածին: Ժամարարմ էր Հոգշ. Տ. Ռուբեն Վրդ. Յովհաննիսեան:

- Կէսօրէ ետք, Ամեն. Ա. Պատրիարք Հօր զխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը ինքնաշարժով մեկնեցաւ Գեթսեմանիի ձորը ու «Հրաշափառ»-ով մուտք գործեց Ա. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Ն. Ամեն. Մախագահեց Վերափոխման մեծահանգէս մախատօնակին:

- Գիշերասկիզբին, մոյմ Տաճարին մէջ պաշտուած «Եկեցէ՛ի եւ ՀՍԿՄԱՆ կարգերուն մախահգահեց Գերշ. Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան:

Կիր. 25 Օգոստ.- ՎԵՐԱՓՈՒՄՈՒՄՆ Ա. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ: Առաւօտեան, դարձեալ Ամեն. Ա. Պատրիարք Հօր զխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը ինքնաշարժերով մեկնեցաւ Գեթսեմանիի ձորը ու «Հրաշափառ»-ով մուտք գործեց Ա. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տիրամօր Ա. Գերեզմանին վրայ օրուան հանդիսաւոր Ա. Պատարագը մատուցուեց եւ քարոզեց Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպս. Գարիկեան: Ապա տեղի ունեցաւ «Անդաստան»:

- Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած Նախատօնակին մախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Եպս.:

Բշ. 26 Օգոստ.- ՅԻՇԱՏԱԿ ՄԵՌԵԼՈՅ: Մայր Տաճարի Ա. Գլխադրի մատրան մէջ պատարագեց Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ. Ծերպէթնեան: Հոգեհանգստեան կարգին մախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Եպս.: Նոյնը կրկնուեցաւ գաւիթը՝ երանաշմորի Տ. Կիրեղ Բ. Պտրք. Հօր շիրիմին վրայ:

Գշ. 27 Օգոստ.- Գիշերուան ժամը 2.30ին, Միաբան Հայեր եւ ժողովուրդ իջան Գեթսեմանիի ձորը, ուր Տիրամօր

Ա. Գերեզմանին վրայ պատարագեց Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ. Ծերպէթնեան: Քարոզեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Եպս.: Կատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն Ա. Աստուածածնայ Տաճարի հանգուցեալ Տեսուչներու եւ Լուսարարներու հոգիներուն համար:

Ծր. 31 Օգոստ.- Է. ՕՐ ՎԵՐԱՓՈՒՄԱՆ: Ա. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ա. Ածածնայ խորանին վրայ: Ժամարարմ էր Հոգշ. Տ. Գրիգոր Վրդ. Մագուստեան:

Պաշտօնակարն

Եշ. 4 Յուլիս.- Երեկոյեան, Ամեն. րիկայի Միացեալ Նահանգաց Անկախութեան 215րդ տարեդարձին առիթով, Ամերիկեան Ընդհ. Հիւպատոսին կողմէ, Հիւպատոսարանի պարտէզին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ եղաւ Ամեն. Ա. Պատրիարք Հայրը, հետն ունենալով Լուսարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Եպս.ը, Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպս.ը եւ Աւագ Թարգման Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ.ը:

Կիր. 14 Յուլիս.- Երեկոյեան, Ֆրանսական Յեղափոխութեան 202րդ տարեդարձին առիթով, Ֆրանսական Ընդհ. Հիւպատոսին կողմէ, Հիւպատոսարանի պարտէզին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ եղաւ Ամեն. Ա. Պատրիարք Հայրը, հետն ունենալով Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Եպս.ը, Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպս.ը, Աւագ Թարգման Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ.ը եւ Քարտուղար Տիար Գեորգ Հիմդը:

Բշ. 15 Յուլիս.- Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Եպս. մեկնեցաւ Ֆրանսա, միամտեայ արձակուրդով: Այդ միջոցին Լուսարարապետի պաշտօնը առժամապարկարեց Գերշ. Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան:

Բշ. 26 Օգոստ.- Կէսօրէ առաջ, Ամեն. րիկեան մօր ղեւակմ՝ Mr. Molliee Williamson այցելեց Պատրիարքարան:

Բշ. Օգոստ.- Երեկոյեան, Swedish Christian Studies սրահին մէջ Առաջին աշխարհամարտի Ա. Քաղաքի կացութեան մասին տրուած բանախօսութեան ներկայ եղան Հոգշ. Տ. Կիրեղ Եպս., Հոգշ. Տ. Անուշաւան Ծ. Վրդ., Հոգշ. Տ. Բարսեղ Վրդ., Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. եւ Տիար Գեորգ Հիմդը:

Գշ. 28 Օգոստ.- Ա. Աթոռ ժամանց Ա. Աթոռոյ Միաբան վարդապետներն Հոգշ. Տ. Գրիգոր Վրդ. Մագուստեան: Իր հետ ժամանցեցին չորս երիտասարդներ, որոնք պիտի աշակերտին մեր Ընծայարանին, պարաստուելու համար քահանայութեան սրբազան ասպարէզին:

Ս. ԱԹՈՌՈՅՍ ԿԻՒԼՊԵՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՅԱԾ Է ՀԵՏԵՆԵԱԼ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՆՆԵՐԸ

- 1) ԴԷՊԻ ՔՍԱՆՄԷԿԵՐՈՐԴ ԴԱՐ ՀԱՅ ԱՒԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ
Ալպեո Նոբատումկեան: Թորոնթո, 1991 էջ 20:
- 2) ԲԱՐԻ ԹԶՈՒԿՆ ՈՒ ՊԱՐԿԱՊԶՈՒԿԸ
Յուրի Սահակյան: Բամաստեղ ծուրյուններ: Երեւան, "Արեւիկ" 1990 էջ 98:
- 3) ԱՌԱՆՑ ԴԷՄՔԻ ԶԻԱՒՈՐՆԵՐ
Շուշան Ֆանուս-Պարտիզյանեան: Փաստաթիւմ, Տպագրք. Print-X-press, 1990 էջ 134:
- 4) ՀԱՅՈՍ ԵՒ ԲԱՐԹԼՈՍ ԵՂԲԱՅՐՆԵՐԸ:
Տիգրան Ա. Կարապետյան: Երեւան, "ԼՈՒՅՍ" 1990 էջ 242:
- 5) ՅԻՄՆԱՄԵԱՅ ՅՈՒՇԱՄԱՏԵԱՆ Ս. ԹԱԳԱՒՈՐ ԵՐԳՁԱՆՈՒՄԲԻ 1938-1988:
Տորք. Իզմա Սարգսյան: Իսթանպուլ, Մուրատ Օֆսէթ, 1990 էջ 139:
- 6) ՆՈՐԻՑ ՔԵԶ ՀԵՏ:
Էտուարտ Ա. Մեհրաբեան: Երեւան, "Պարբերական" 1990 էջ 209:
- 7) ՔՐԻՍՏԱՓՈՐ ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ:
Երեւան, Երեւանի Համալսարանի հրատարակչություն, 1990 էջ 109:
- 8) ԹԵՈՓԱՆԵՍԻ ԾԱՐՈՒՆԱԿՈՂ
Բյուզանդական Աղբյուրներ - Ե.- Հրաչ Բարթիկյան (թարգմանիչ): Երեւան, Հայկա-
կան ԽՍՀ ԳԱ Հրատարակչություն, 1990 էջ 438:
- 9) ՏՈՒՄԱՐ ԱՐԵԳԱԿԱՆ ԵՒ ԼՈՒՄՆԻ
Եսայի Ղրիմեցի: Աշխատասիրությամբ՝ Զ. Ա. Էյմաթյանի: Երեւան, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ
Հրատարակչություն, 1990 էջ 115:
- 10) ՀԱՅԿԱՇԵՆ
Զօրի Բալայան: Երեւան, "Արեւիկ" 1990 էջ 415:
- 11) ՓԻՍԻԿՆԵՐԸ ՀԱՂԹԵՅԻՆ
Օլգա Սամախյան: Վիպակ: Երեւան, "Արեւիկ" 1990 էջ 71
- 12) ՈՂԲԵՐԳԱԿԱՆ ՉԱՐԵՆՑԸ
Դաւիթ Գասպարյան: Երեւան, "Նաիրի" 1990 էջ 382:
- 13) ԶՆԾԱՂԻԿՆԵՐ
Սարգ Գյոթակյան: Բամաստեղ ծուրյուններ, հեքիաթներ: Երեւան, "Արեւիկ" 1990 էջ 75
- 14) ՀԱՍԿ
Պաշտօնական Ամսաթերթ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան: Ա.-Ե. Տարիներ:
1932-1937: Ամբիլիաս, 1990:
- 15) ԱՆԳԵՏԻԿԻ ԵՒ ՆՐԱ ԸՆԿԵՐՆԵՐԻ ԱՐԿԱԾՆԵՐԸ:
Նիկոլայ Նոսով: Հեքիաթ-վիպակ: Թարգմանեց՝ Սօմա Այունց: Երեւան, "Արեւիկ" 1989
էջ 132:
- 16) ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԱՐՄԱՇՈՒ
Միքայէլ Ա. Քինյ. Երամեան: Հրատարակեց՝ Բաբգէն Թօփմեան: Երեւան, 1991 էջ 70:
- 17) ՀԵՐՈՍԱՊԱՏՈՒՄ
Սուրեն Սահակյան: Գեղարուեստական Զրույցներ: Երեւան, "Արեւիկ" 1990 էջ 350:
- 18) ԴԻՄԱԿՆԵՐ ՀԱՐԻՐԱՄԵԱՅ Հ.Յ.ԴԻ
Յ. Գեղար: Ֆրէզմօ, Տպարան Մշակ, 1991 էջ 48:
- 19) ՄԵԾ ԾՈՎԱՆԿԱՐԻԶԻ ԿԵԱՆՔԸ
Միմաս Սարգսյան: Երեւան, "Ամառիտ" 1990 էջ 480
- 20) ՄԻԱՅՆ ՄԷԿ ԺԱՄ
Վարդան Զօրենց: Վիեմմա, Միլիթարեան Տպարան, 1987 էջ 67
- 21) ՀԱՇՈՒԻ ՆՍՏԻԼ ՈՒ ՀԱՇՈՒ ՏԱԼ . . .
Վարդան Զօրենց: Վիեմմա, Միլիթարեան Տպարան էջ 57:
- 22) ԳԱԲՐԻԷԼ ՏԵՐ-ՄԻՔԵԼՅԱՆ
Էդմունդ Տիգրանյան: Երեւան, "Սովետական Գրող" Հրատարակչություն, 1981 էջ 88:
- 23) ՔՐԻՍՏՈՍ ԱՍՏՈՒԱԾ-ԱՆՀՐԱԺԵՊԾՏ
Վարդան Զօրենց: Վիեմմա, Միլիթարեան Տպարան, 1991 էջ 65:

- 24) ԳՐԱԿԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ
Գիրք Առաջին: Երևան, Հայկ. ՍՍՌ ԳԱ Հրատարակչություն, 1961 էջ 388
- 25) ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԸ-ԿԵԱՆՔԻՆ ԴԻՄԱՑ
Հ. Արիստակես Վրդ. Պոհնալեան: Վիեննա, Մխիթարեան Տպարան, 1991 էջ 52:
- 26) ԵՐԿԵՐ - Երկու Հատորով:
Աղասի: Երևան, "Սովետական Գրող" Հրատարակչություն, 1981 էջ 533:
- 27) ԺԻՐՎԱՆՋԱԴԵԻ ԷՍԹԵՏԻԿԱՆ
Ստեփան Է. Թոփոյան: Երևան, Հայկ. ՍՍՌ ԳԱ Հրատարակչություն, 1963 էջ 194:
- 28) ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՎԵՊԸ (1953-1963)
Զուարթ Ղուկասյան: Երևան, Հայկական ՍՍՌ ԳԱ Հրատարակչություն, 1964 էջ 240:
- 29) ՍՍՀՄ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ 1976-1980 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ: Երևան "Հայաստան" Հրատարակչություն, 1976 էջ 129:
- 30) ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅԱՆ ԾԱԳՈՒՄԸ ԵՎ ԱԹԵԻԶՄԸ
Մխիթայել Ի. Ծախնովիչ: Երևան, "Հայաստան" Հրատարակչություն, 1979 էջ 330:
- 31) ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ ՆԿԱՐԻՋՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ:
Լեոն Խալաթյան: Երևան, Հայկական Թատերական Ընկերություն, 1989 էջ 331:
- 32) ՏԻԳՐԱՆ ՄԱՆՍՈՒՐՅԱՆ
Կոմպոզիտոր: Երևան, 1984 էջ 28:
- 33) ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ԲԻՐԱԿԱՆԻ ԱՍՏՂԱԴԻՏԱՐԱՆԸ
Լյուդվիգ Վ. Միրզոյան: Երևան, Հայկ. ՍՍՌ ԳԱ Հրատարակչություն, 1956 էջ 64:
- 34) ԵՐԱԺԾՏՈՒԹՅՈՒՆ ՓՈՂԱՅԻՆ ՆՈՒԱԳԱՆՄԲԵՐԻ ՀԱՄԱՐ
Կազմեց եւ հրատարակեց Համլետ Պողոսյան:
Երևան, "Սովետական Գրող" Հրատարակչություն, 1985 էջ 228:
- 35) ՄԻՆԱՍ ԱԻԵՏԻՍՅԱՆ
Կազմեց Գոհար Խոստիկեան: Կատալոգ: Երևան, 1968 էջ 77
- 36) ԿԻՐՈՎԱԿԱՆ
Կողմո Ս. Կողմոյան: Երևան, Հայկական ՍՍՌ ԳԱ Հրատարակչություն, 1960 էջ 294
- 37) ՀԱԿՈԲ ՀԱՐՈՒԹԻՒՆՅԱՆ
Սուրբ Սահակյան: Երևան, "Սովետական Գրող" Հրատարակչություն, 1985 էջ 186:
- 38) ԱՄՈՒՐ ԶԵՌՔԸ- ԳԱՄԲՈՒՍԻՆՈ
Գուստավ Էմար: Երևան, "Սովետական Գրող" Հրատարակչություն, 1983 էջ 598:
- 39) ԹՈՒՐՔԻ ԱԽՁԻԿԸ
Խաչատուր Աբովյան: Երևան, "Լույս" Հրատարակչություն, 1984 էջ 28
- 40) ՀԱՎԵՐԺՈՒԹՅՈՒՆ
Կազմեց եւ խմբագրեց Գուրգեն Յովնան: Երևան, "Սովետական գրող" Հրատարակչություն: 1978 էջ 287:
- 41) ՔՆԱՐԱԿԱՆ ՄՏՈՐՈՒՄՆԵՐ
Կայծակ Լեփեցեան: Բամաստեղծություններ: 1991 էջ 193:
- 42) ԲԻՐԱԿԱՆՅԱՆ ՄԻՋՕՐԵԱԿԱՆ
Աշոտ Արզումանյան: Վարք Մեծաց - Վիկտոր Համբարձումյան: Երևան "Արեւիկ" 1990 էջ 191
- 43) ԵՐԳԵՅՈՂՈՒԹԻՒՆ ՍՈՒՐԲ ՊԱՏԱՐԱԳԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ:
Խորեն Մեխանեցեան: Սուրբ Էջմիածին, 1985 էջ 92:
- 44) ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂ
Սերգեյ Մելգումյան: Երևան, "Լույս" 1990 էջ 303
- 45) Ո՞ՒՐ, ՎԱՀՐԱՄ
Յակոբ Յ. Ասատուրեան: Թեմըֆլայ, Նիւ ճըրսի, 1990 էջ 275:
- 46) ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԵՆԻ ԲԱՌԱՐԱՆ
Արտեմ Սարգսյան: Երևան, "Արեւիկ" 1991 էջ 219
- 47) ՄՈՒՍԱ ԼԵՐԱՆ ՀԱՃԻ ՀԱՊԻՊԻ ԳԻՒՂԸ
Եզմիկ Ծիրկաթին: Երուսաղեմ, Սրբոց Յակոբեանց Տպարան, 1991 էջ 111
- 48) ԵՃՈՊՈՍԻ ԱՌԱԿՆԵՐԸ
Երևան, "Հայաստան" 1990 էջ 381
- 49) ԲԱՑ ՆԱՄԱԿ Հ-ԻՆ
Հովհաննես Քաջազմունի: Երևան, "Հայաստան" 1990 էջ 47

- 50) ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱՆԻՇ
Սպարտակ Ղազարյան(կազմող)
Երևան, Հայկական ՍՍՀ Գրքասերների Հանրություն: 1984 էջ 208
- 51) ՅԻՍՈՒՍ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԱՌԱԿՆԵՐԸ
Բաբգեն Ա. Քհմյ. Մագսուտեան: Նիւ Եորք, Ա. Վարդան Մատենաշար, 1991 էջ 229
- 52) ՍԵԼԼԱ
Քրիստինե Գուլումեան: Նորավեպ: Մոմթերալ, Տպգրքմ. Ա. Մամալեան, 1990 էջ 121
- 53) ՎԱՐՈՒԺԱՆԸ
Քրիստինե Գուլումեան: Մոմթերալ, Տպ. MKO Litho, Inc. 1990 էջ 226
- 54) BEDROS
Irene Rudolf. A Historical Novel. Garnerville, New York, Hyst'ry Myst'ry House 1983 pp. 297
- 55) WARSAW VISITOR AND TALES FROM VIENNA STREETS
William Saroyan. Fresno, The press at California State University, Fresno 1991 pp. 212
- 56) TEACHING ABOUT GENOCIDE
The official Journal of Natioanal Council for the Social Studies
Volume 55 - No. 2 - Febr. 1991. Washington, D.C pp. 71-144
- 57) THE LAND AND THE PEOPLE OF TURKEY
William Spencer. Portraits of the Nations. New York, J.B. Lippincott Junior Books, 1990 pp. 208
- 58) ONE JERUSALEM IS NOT ENOUGH (A Drama in Six Acts)
Noble J. Nassar. Brooklyn, New York, Smyrna Press, 1983 pp. 42
- 59) TOUSISRT ATTRACTIONS IN ARMENIA (Transcaucasia)
Rem Ananikian. Moscow, Planeta Publishers, 1989 pp.207
- 60) ARMENIA THROUGH POSTAGE STAMPS
Hovhannes-Sarkis Aghabadian. Athens, Stochastis Editions, 1989 pp. 135
- 61) THE ANCIENT GODS
Levon Shant. University of La Verne Press, 1987 pp. 156
- 62) CATHOLICOS VASKEN I
Gerhard Bassarak. Berlin, Union Verlag, 1983 pp. 36
- 63) ALLAHU AKBAR
EDWARD NASH. BROOKLYN, NY, Smyrna press, 1988 pp. 498
- 64) LA CUESTION ARMENIA Y LAS RELACIONES INTERNACIONALES
Pascual C. Ohanian. Tomo I - (1839-1896) - 1975 pp. 465
Tomo II -(1897-1914) - 1982 pp. 537
Buenos Aires, Argentina
- 65) TOO MUCH TOO SOON
Betty Ballam. A portrait of Iran from 1967 until the fall of the Shah
Florida, Loiry Publishing House, 1987 pp. 196

(Ծարումակելի)

Սահակ Գալայեան
Քարտուղար Կիւլպէնկեան Մատենադարանի

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ՓՈԽԱՆ ԽՄԱՌԳՐԱԿԱՆՈՒ

— Ազգապահպանման խնդրոյն առթիւ	Թ. Ե. Գ.	112
-------------------------------	----------	-----

ԿՐԾՆԱԿԱՆ

— Պայծառակերպութիւն	Թ. Ա. Մ.	118
— Խաչակցութիւն ընդ Քրիստոսի	ԱՆՈՒՇԱՒԱՆ ՎՐԻ. ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ	120

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

— Գամաղսական	ԶԵՆՈՐ ՔԶՆՅ. ՆԱԼՊԱՆՏԵԱՆ	122
— Վերանորոգութիւն Ս. Յարութեան Տանարի	ԿԻՐԵՂ ԵՊՍ. ԳԱՔԻԿԵԱՆ	125
— Թաղութիւն Մեսրոպ Վրդ. Նշանեանի		127
Օրը Օրին	ՎԱԶԷ Ծ. ՎՐԴ. ԻԳՆԱՏԻՍԵԱՆ	129
Հաղթի Որդւոյն Պանդխտութիւնը (հերքում)	Թրգմ. ՄՈՒՐԱՏ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	130
Ս. Էջմիածնի Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդի նոր կազմը		131
Հայ Հոգեւորականաց հաւաք Նիւ Եորքի մէջ		132

ՏԵՐՈՒՆՈՒ

— Տ. Սիւն Արեւաթ. Մանուկեան		135
Հեռագիր Վեհափառէն		137
Հեռագիր Վեհափառին		137
Հեռագիր Արցախի մասին		138
Մօնա Մայրապետ Վանքեան		138

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

— Եկեղեցականք - Բեմականք		139
— Պատեօնականք		140
Ցանկ՝ Կիւլպեկեան Մասնադարանի կողմէ ստացուած գրքերու		141

